

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

Hümbətzadə Səkinə Tahir qızı

**“EDQAR ALAN PONUN YARADICILIĞINDA
DETEKTİV”**

**İxtisas: HSM 060201- Ədəbiyyatşünaslıq (ABŞ
ədəbiyyatı)**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Elmi rəhbər: F.f.d N.Süleymanova

B A K I – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....3

I FƏSİL

E.A.PONUN YARADICILIĞININ ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

1.1 E.A.Ponun yaradıcılığının janr müxtəlifliyi.....11

1.2 E.A.Ponun yaradıcılığının novella janrı.....16

II FƏSİL

E.A.PONUN DETEKTİV NOVELLALARININ İDEYA-BƏDİİ

XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1 E.A.Ponun detektiv novellalarının janr xüsusiyyətləri.....19

2.2 E.A.Ponun detektiv novelları yazıçının fəlsəfi görüşlərinin
bir hissəsi kimi.....35

Nəticə.....63

İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....66

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Detektiv janrında yazılan əsərlər bədii ədəbiyyatda geniş yer tutur. Bu tədqiqatın spesifik tərəfi, detektiv janrında yazılan əsərlərin məşhur hekayə ustadı Edqar Allan Ponun yaradıcılığının inkişaf istiqamətinə yönəlməsidir. Yazıçının detektiv janrında ortaya qoyduğu hekayələrin müxtəlif aspektlərini göstərməyin vacib olması, bu janrın inkişaf tendensiyası üçün vacib önəm daşıyır. Bədii ədəbiyyat, detektiv janrında yazıçı Edqar Allan Ponun əsərlərinin hekayə qəhrəmanı Ogüst Düpen dünyada ilk detektiv obrazı kimi tanınır. Bu kimi məqamlar mövzunun aktuallığın daha da artırmaqdadır. Ümumi mənada baxdıqda açıq aydın görə bilərik ki, mövzunun aktuallığı, geniş miqyasda onun praktiki təcrübə üçün əhəmiyyəti ümumilikdə ədəbiyyatda və mədəniyyətdə detektivin tutduğu populyarlığı nəzərdə alsaq kifayət qədər genişdir. Tədqiqat bu baxımdan, bu janrla bağlı mövcud mülahizələrin icmalını, bu cür əsərlərin janr orijinallığının dərk edilməsi məsələləri ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikirlərinin təhlili əsasında detektiv hekayələrin oxucular arasında populyarlığının səbəblərini müəyyən etmək problemi həll etməkdən ibarətdir. Bundan başqa, nə qədər zaman ötsədə, postmodern ədəbiyyat irəlləsədə qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatşünas və dilçi alimlərin elmi ictimaiyyətində detektiv janrının öyrənilməsinə marağı nəinki zəiflətmir, hətta artırır.

Məzmun baxımından detektiv (latın dilindən tərcümə də aşkar etmək "açmaq, kəşf etmək") - əsasən ədəbi və kino janrı, sirli bir hadisənin məntiqini aydınlaşdırmaq, bilinməyən sirli tapmacanı həll etmək üçün araşdırma prosesini təsvir edir. 1841-ci il aprelin 20-də Edqar Allan Ponun ədəbiyyatda detektiv janrının "ilk əlaməti" sayılan "Morq küçəsində qətl" hekayəsi işıq üzü görür. O vaxtdan bəri oxucuların inanılmaz məhəbbətini qazanan detektiv hekayə bu gün də ən çox axtarılan janrlardan biri olaraq qalır. Po hekayələrindən qısa müddət sonra detektiv janrı İngiltərədə populyarlıq qazandı. Bu, tez-tez "İngilis detektivinin babası" adlandırılan Wilkie Collins-in romanlarının buraxılması ilə asanlaşdırıldı - "Ağ paltarlı qadın" və "Ay daşı". 19-cu və 20-ci əsrin sonlarında İngiltərə indi də klassik detektivin ən məşhur müəllifləri olan Artur Konan Doyl və Aqata Kristinin

əsərləri sayəsində detektiv janrının “paytaxtı” mövqeyini möhkəmləndirdi. Bəşəriyyətin bütün tarixi boyu cinayətlərin baş verdiyi, həmçinin insanların həmişə cinayətkarı axtarıb tapması və onu qanun əsasında cəzalandırılmasına çalışması faktı danılmazdır. Burada bir sual yaranır ki, niyə cinayətin təsviri və onun təhqiqatı yalnız 19-cu əsrdə ortaya çıxdı. Bu sual tədqiqatın aktuallığın ciddi miqyasda artırır. Ola bilsin ki, cəmiyyət bu əhvalatlardan qorxurdu, ona görə də adət-ənənələri pozan, əlinə qələm alıb cinayət və onun təhqiqatı haqqında hekayə yazan qəhrəman lazım idi. Bu bərdə janrın ilk qabaqcıl detektiv hekayəsi olan “Morq küçəsində qətl hekayəsi”ndə danışılan hadisə ədəbi detektivin hələ də bu janrın əsərlərində mütəmadi olaraq istifadə olunan iki əsas prinsipini dünyaya dahiyənə şəkildə təqdim edir: Zəkası ilə qanunun qanuni qoruyucularını üstələyən böyük detektiv və bütünlüklə hadisəyə kilidlənmiş detektiv.

Ponun ikinci detektiv hekayəsi - Birincidən sonra gələn uğur dalğası üzərində yazılmış " Marie Rocerin sirri " dünyanı daha iki prinsipə tanış etdi: Seriallıq prinsipi (sirr deyil ki, oxucular serial detektivlərini daha çox sevirlər) və kreslo detektivi - sözün əsl mənasında kresloda detektivdir , çünki detektiv həqiqətən də işi yerində həll edir və sirli qətli açmaq üçün ona yalnız intellektin gücü lazımdır.

Üçüncü hekayə, Oğurlanmış məktub, növbəti əsrdə sirr yazıçıları tərəfindən müntəzəm olaraq istifadə ediləcək başqa bir prinsip təqdim edir: “Bir ipucu göz qabağında olanda, heç kim onu görmür”. Məhz bu prinsiplər İngilis yazıçısı Artur Konan Doylun Şerlok Holmsun sərgüzəştləri haqqında hekayələrində parlaq şəkildə qəbul edilmiş və dəfələrlə təsvir edilmişdir. Bu üç detektiv hekayədən əlavə, amerikalı dahi eyni janrda eyni dərəcədə populyar, “Qızıl böcək ” hekayəsini yazdı. Burada kriptogramı həll etmək cəhdlərindən bəhs edir, lakin bu hekayə melodramatik süjetə əsaslanır və hekayə budur ki, bunu yaradan adam məhz sənən! Burada yalan ipuçları, günahsızın həbsini və şübhələrini özündən yayındıran bir qatilin hekayəsini təqdim edir. Bu baxımdan novellaya bənzərliyi bu hekayənin kifayət qədər yüksəkdir. Bir sıra digər Ponun hekayələrində detektiv yazıçıların klassik əsərlərində istifadə etməkdən böyük zövq aldıkları çoxsaylı

elementlər var: həbs və qaçış, zəka oyunları, gözlənilməyən sonluq bu elementlərə aiddir.

Lakin Edqar Ponun əsas nailiyyəti tənqidçilər böyük detektiv obrazının yaradılması hesab edilir. Bu, həm mürəkkəb tapmacaları, həm də sadə bir faktı açan bilən parlaq detektiv idi. Edqar Po bu baxımdan dünyaya ancaq təqlid edilə bilən bir model təqdim etdi. Morq küçəsindəki qətl hekayəsinin ilk üç bəndinə nəzər salsaq, görürük ki, hələ istintaq hekayəsi başlamamışdan əvvəl Po öz fəlsəfəsinin üç əsas məqamını təqdim edir: təhlil, müşahidə, ixtiraçılıq. Müasir detektiv birinci nöqtədən qaçmaq üçün bir neçə dəfə cəhd etsə də, ikinci ikisi bu günə qədər sarsılmaz olaraq qalır.

Detektiv janrının müasir dövrümüzdə hələ də aktualığının qorunması, bu baxımdan bu əsərinin yaradıcısı olan, Edqar Allan Ponun öyrənilməsini aktuallaşdırır.

Tədqiqatın öyrənilmə dərəcəsi. Bizi dahi yazıçının ölümündən ayıran 160 il ərzində ona aid bir çox bioqrafiyalar yazılıb, həcmlı kitablar, kiçik qeydlər və ciddi araşdırmalar. Onların sayının çox olmasına baxmayaraq Edqar Allan Ponun həyatı və ölümü müəmmalı qalmaqda davam edir. Detektiv janrının banisi sayılan yazıçının ölümü də bir detektiv roman üçün sujet ola bilər və gələcəkdə də bu sirrin çözləcəyini demək çətinidir. Sənədlərin olmaması, xatirələrin ziddiyyətliyi, bəzi müəlliflərin ya faktları gizlətmək ya da onları öz ehtimallarına uyğunlaşdırmaq arzuları da bu sirrin açılmamasına öz təsirini göstərməyə bilmir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. E.A. Ponun yaradıcılığında detektiv janrı, E.A. Poe yaradıcılığında bu sahənin əsas xarakteristikası, inkişaf təmayülləri tədqiqatın əsas predmet və obyektini təşkil edir. Bu mənada, detektiv janrının ilk olaraq meydana çıxmasının insanların sosial-mədəni tələbatını ödəyən təbii tarix gedişatı kimi öyrənilməsi də tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın işinin nəzəri əsasları. Tədqiqat işinin nəzəri əsasını, yazıçının detektiv janrında ədəbi fəaliyyəti, bu mövzuda ədəbi tənqidçilərin yazıları, yerli və xarici tədqiqatçıların apardığı tədqiqatlar təşkil edir. Bu barədə

yazılan elmi məqalələr, tezislər, konfrans materialları tədqiqatın konkretliyi və məzmunluğu baxımından nəzəri konseptual əsas rolunu oynamaqdadır.

Tədqiqat işinin nəzəri əsasında, detektiv janrının mühüm və həyat qabiliyyətli sənət növü olduğunu sübut etmək cəhdləri, ümumi mənada janrın özünəxas xarakterik xüsusiyyətlərini tam şəkildə təcəssüm etdirmək, bədii təhkiyəyə uyğun dildə yazılmış hadisələrin təhlili, məharətlə yenidən yaradılmış fon və ən sərt ədəbi qanunlara uyğun gələn maraqlı personajlara malik yazarın hekayələrinin tədqiqi imkanlarının yolu, bu baxımdan elmi işlərin, mövzu strukturu və fəaliyyət rolunun təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər işlənib hazırlanmışdır. Edqar Allan Po 1809-cu il yanvarın 19-da Massaçusets ştatının Boston şəhərində anadan olub. Valideynləri peşəkar aktyor olan Po üç qardaşın ortancılı olaraq dünyaya gəlib. Ailə həyatı çox dramatik şəkildə keçib. İlk öncə, atası evi tərk etdi, sonra anası 1810-cu ildə vərəmdən öldü. Varlı tacir Con Allan və arvadı Frensis Po övladlığa götürdülər. Edqarın Allan soyadını bu tacirdən götürdüyü deyilir.

Ponun təhsili qədim və müasir dilləri öyrənmək üçün getdiyi Virciniya Universitetində başlayıb. Lakin o, alkoqol, borc ucbatından təhsilini yarımçıq qoymalı olub. Bir müddət məmur və qəzet yazarı kimi çalışıb. Gənc yaşda anasını itirən Edqar Allan Po, onu böyüdən Frensis Allanı da 1829-cu ildə itirdi. Frances Allanın ölümündən və Con Allanla fikir ayrılığından sonra Po ailədən uzaqlaşdı. Bir müddət orduda xidmət etdikdən sonra Po West Point Hərbi Akademiyasına daxil olur və ardınca oradan qovulur. Sonra bu dövrdə yazılarını çap etməyə başladı.

Yazmaqla dolanmağa çalışan Po həyatının ilk illərində jurnal sənayesində çalışıb. O, qısa hekayələr, şeirlər və resenziyalar yazaraq pul qazanmağa çalışırdı. Riçmond, Baltimor, Filadelfiya, Nyu-York, İngiltərə, Şotlandiya və İrlandiya da daxil olmaqla bir çox ölkədə və şəhərlərdə yaşamışdır. Ponun ilk kitabı 1827-ci ildə "A Bostonian" adı ilə nəşr olunan "Tamerlan və digər şeirlər" kitabı olub. 1829-cu ildə ikinci kitabı "Əl Aaraaf, Tamerlan və Kiçik Şeirlər"i nəşr etdi. 1831-ci ildə o, üçüncü kitabını nəşr etdirdi və onun adını yalnız "Şeirlər" adlandırdı.

ABŞ və İngiltərədə uzun illər diqqətdən kənar qalan və tənqid edilən Po 1833-cü ildə "The Baltimore Saturday Visitor" tərəfindən təşkil edilən müsabiqədə Godey's Lady's Book-da dərc olunan "M.S Found in a Bottle" (Message in a Bottle) hekayəsi ilə qalib gəldi. 1834-cü ildə. "Vizyoner" hekayəsi ilə məşhur yazıçı oldu.

Polis detektiv ədəbiyyatının atası: PO

Detektiv, sirr, qotika, fantastika kimi bir çox janrda hekayə və şeirlər yazan Po gələcək nəsillər üçün örnək və ilham mənbəyi oldu.

Elmi fantastika sahəsində; Jül Vern Po-nun "Nantuketli Artur Qordon Pimin nağılı"nın davamı olan "Buz Sfenksi"ni yazıb. Dünya şöhrətli fantastika müəllifi, "Dünyaların müharibəsi", "Görünməz insan", Dr. Moreau Adası kimi elmi fantastika romanları ilə tanınan H. G. Wells, Ponun eyni hekayəsini "Pym çox ağıllı bir insanın bir əsr əvvəl Cənub Qütbü haqqında təsəvvür edə biləcəyini danışır" sözləri ilə qiymətləndirdi. Ponun bu hekayəsi Henry James, Arthur Conan Doyle, B. Traven və David Morrell kimi bir çox yazıçıya da təsir etdi. ***Po tərəfindən yaradılmış Düpin obrazı detektiv fantastika detektivləri üçün əsas hesab olunur.*** Edqar Allan Po, yuxu ilə reallıq arasında yaratdığı dünya hekayələri, "Annabel Li", "Quzğun" kimi şeirləri ilə ölümündən 170 il keçməsinə baxmayaraq, hələ də böyük maraqla oxunur.

Detektiv romanların ustad yazıçılarından Ahmet Ümit, 7 oktyabr 1999-cu ildə Cumhuriyyət kitabında nəşr olunan "İnsan Ruhunun Səyyahı: Edqar Allan Poe" başlıqlı məqaləsində Po haqqında bunları yazmışdır: O, hadisələrə səyahəti təsvir edə bilirdi. O, Aya səyahəti belə elmi izahlarla dolu səhifələrlə izah edə bilmişdi. Adicə, "Morq küçəsində qətl" in girişi sanki məntiq dərsi verilmiş kimi yazılmışdır. O, riyaziyyatdan danışanda sərhədi keçmir. "Oğurluq məktub" detektiv hekayəsində baş qəhrəman Dupini belə danışdırır: "Sən səhv edirsən; onu yaxşı tanıyır, həm riyaziyyatçıdır, həm də şairdir. O, həm şair, həm də riyaziyyatçı olduğu üçün mühakimə qabiliyyəti inkişaf edir".

Allan Po xəstəlik, yoxsulluq və alkoqol həyatına baxmayaraq, həyatı

boyu məhsuldar olub və saysız-hesabsız məqalələr, hekayələr və rəylər dərc edib. 1845-ci ilin yanvarında çap etdirdiyi “Quzğun” poeması ilə böyük uğur qazandı. 1847-ci ildə həyat yoldaşı vərəmdən öldü. İki il sonra, 3 oktyabr 1849-cu ildə Baltimor küçəsində Edqar Allan Po oktyabrın 7-də vəfat etdi.

Ponun məzarı Merilend ştatının Baltimor şəhərindəki Westminster Hall-da yerləşir. Onun ölümü ilə bağlı çoxlu şayiələr var. Dövrün qəzetləri onun ölümünü "beyin iltihabı" kimi elan etsə də, əsl ölümün səbəbi hələ də sirr olaraq qalır.

Əsas iri həcmli əsərləri:

- Qarğa
- Qara pişik
- Annabell Li
- Detektiv Auguste Dupin hekayələri
- Oval portret
- Morq küçəsində qətl
- Usher House-un dağılması
- Qızıl Bug
- Qırmızı Ölüm maskası
- Zənglər

Tədqiqatın gözlənilən elmi və praktiki nəticələri. Mövzu üzrə aparılmaqda olan tədqiqatın məntiqi nəticəsi olaraq gözlənilənlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İlk növbədə yazıçı E.A.Ponun və detektiv janrının mahiyyətini əsaslı şəkildə araşdırılması və öyrənilməsi;
2. Detektiv janrının yaranmasına əsaslanan mövcud ədəbi şəraiti və onun yaradılmasına yazıçı E.A.Ponun fəaliyyətinin müəyyən edilməsi;
3. Yazıçının hekayələrinin müasir detektiv janrı hekayələrinin inkişafına göstərdiyi təsirinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi;

4. Yazarın yaradıcılığının qiymətləndirilməsi və strukturlu şəkildə öyrənilməsi

5. Praktiki nümunələr əsasında yazarın detektiv janrında göstərdiyi fəaliyyətin öyrənilməsi

6. Detektiv janrının yaradılmasının və gələcək inkişafının istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

İstifadə olunacaq tədqiqat metodlarının qısa təsviri və tədqiqat metodunun seçiminin əsaslandırılması. Tədqiqat zamanı kontekst təhlil, məzmun analiz, deduksiya, induksiya, müqayisəli təhlil, qruplaşdırma, məntiqi-ümumiləşdirmə və digər üsullardan istifadə olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi **E.A.Ponun** yaradıcılığında detektiv janrının öyrənilməsi, o cümlədən yazarın yaradıcılıq üsullarının inkişafının kompleks təhlili əsasında müasir detektiv janrına yeni istiqamət imkanlarının kəşfi və istiqamətlərin yüksəldilməsi yollarını müəyyənləşdirmək ümumi olaraq yekunda bu barədə elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- E.A.Poenin detektiv janrı yaradıcılığının mahiyyəti, xarakteristikası, özünəməxsusluğu və bundan irəli gələn mühüm anlayışların nəzəri olaraq açıqlanması;

- E.A.Ponun yaradıcılığında detektiv janrının yeri və rolunun izah olunması;

- Detektiv janrının aktualıq və potensial səviyyəsinin təhlil edilməsi;

- E.A.Ponun yaradıcılığında detektiv janrının inkişaf amillərinin araşdırılması;

- E.A.Ponun detektiv janrı fəaliyyətinin öyrənilməsi və bu sahədə potensialın kəşf edilməsi üçün lazım olan yolların elmi cəhətdən əsaslandırılması;

- Detektiv janrının öyrənilməsinin stimullaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Həyata keçirilmiş tədqiqatlar əsasında E.Allan Ponun yaradıcılığının inikası müasir kontekslə uzlaşması müəyyən olunmuşdur. Magistr işində Edqar Alan Ponun həyat və yaradıcılığı tədqiq edilir və yazıçının detektiv janrda yazılmış əsərləri müzakirə olunur və detektiv janrının xüsusiyyətlərinin yazıçının əsərlərində əks olunması daha geniş araşdırılır.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işinin bəzi müddəaları və tədqiqatda irəli sürülən təkliflər üzrə 1 məqalə çap olunmuşdur.

Tədqiqat işinin quruluşu. Magistr işinin quruluşu və həcmi tədqiqatın obyektinə və predmetinə ilə müəyyən olmuşdur. Ümumi olaraq, tədqiqat işi girişdən, 4 (dörd) paragrafı əhatə edən iki fəsildən, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və əlavələrdən ibarətdir.

I FƏSİL.

E. A. PONUN YARADICILIĞININ ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

1.1 E. A. Ponun yaradıcılığının janr müxtəlifliyi

Edqar Allan Po 1809-cu il yanvarın 19-da ABŞ-ın Massaçusets ştatının Boston şəhərində anadan olub. Hər ikisi aktyor olan Elizabeth Arnold Hopkins Po və David Po, Jr.-ın övladı Edqarın bir böyük qardaşı və bir bacısı var idi. Şayiələrə görə, Po Edqar adını ailəsinin oynadığı bir teatr oyunu olan King Lirdən götürüb.

1810-cu ildə atası ailəni tərk etdikdən qısa müddət sonra Po anasını vərəm xəstəliyinə tutularaq itirdi və Virciniyadakı varlı tacir Con Allənə verildi. Poya HIV olduğunu bəyan etməsə də, onun qayğısına qalan tacir özünə Allen adını da verir və Po bütün həyatı boyu bundan istifadə edir.

1825-ci ildə Sarah Elmira Royster ilə nişanlanan Po bir neçə ay sonra yeni yaradılmış Virciniya Universitetində oxumaq üçün doğma şəhərini tərk etdi. Universitet illərində artan qumar borcları nəticəsində nişanlısından uzaqlaşan Po da Con Alləndən kifayət qədər kömək ala bilməyib və bir illik səy nəticəsində universiteti tərk etmək məcburiyyətində qalıb.

Yazıçı E.A Ponun uşaqlığı sevgi və dəbdəbə mühitində keçmişdir. Allanların öz uşaqları yox idi və onlar Edqara xüsusi qayğı ilə yanaşırdılar. Ailənin çətin vəziyyətində belə, (hətta iflasla təhdid olunduqları hallar var idi), Po bunu hiss etmirdi, o şahzadə kimi geyinirdi, öz atı, öz itləri var idi. Edqar altı yaşında olanda Allanlar İngiltərəyə getdilər və Po Londondakı bahalı internat məktəbinə göndərdilər. Edqar burada beş il oxudu. 1820-ci ildə Allans ABŞ-a qayıtdıqdan sonra Edqar kollecə daxil oldu və 1826-cı ildə bitirdi. Təhsilini başa çatdırmaq üçün Edqar yeni qurulan Richmond Universitetinə göndərildi.

Edqar erkən yaşlarında artıq formalaşmışdır. O beş yaşında oxuyub yaza bilir, rəsm çəkirdi. Məktəbdə yaxşı oxumuş, ədəbiyyatdan, xüsusən də ingilis və latın dillərindən, ümumi tarixdən, riyaziyyatdan, təbiət elminin bəzi sahələrindən, məsələn, astronomiyadan, fizikadan geniş bilik fondu əldə etmişdir. Artıq, erkən yaşlarından Edqar şeir yazır, fantastik planları sevir, özü və başqaları üzərində

psixoloji təcrübələr etməyi sevirdi. Öz üstünlüyünü dərk edərək, bunu başqalarına hiss etdirirdi.

Edqarın hələ 17 yaşı yox idi ki, onun zəngin həyatı başa çatdı. Universitetdə cəmi bir il keçirə bildi. 1826-cı ilin payızında Con Allan və övladlığa götürdüyü oğlu arasında məsafə yarandı. Onun Con Allanın imzası ilə saxta hesablar hazırlaması, bir gün sərxoş halda onunla kobud sözlər danışması kimi ailə problemləri Po və ailəsi ilə olan durumu ciddi şəkildə sarsıtdı. Görünür, yalnız xanım Allan Edqarı həqiqətən sevirdi və onun əri çoxdan eksentrik qəbuldan narazı idi. Mübahisəyə səbəb Allanın Edqarın qumar borclarını ödəməkdən imtina etməsi olub. Gənc onları “namus borcu” hesab edirdi və bu “namusu” xilas etmək üçün tərbiyə aldığı zəngin evdən çıxmaqdan başqa çıxış yolu görmürdü.

Bundan sonra artıq, yazıçı Edqar Po üçün yenidən bir həyat başladı. Allanların evindən ayrıldıqdan sonra vətəni Bostona getdi və orada "Boston" təxəllüsü ilə şeirlər toplusunu nəşr etdirdi.

Bu nəşr, yəqin ki, gəncin bütün əmanətlərini mənimsəmişdir. Sığınacağı olmadığı üçün əsaslı addım atmaq qərarına gəldi - o, Edqar A. Perri adı altında ordu artilleriya alayında xidmətə girdi. Bir ilə yaxın xidmət etdi, komandirləri ilə yaxşı münasibətdə idi və hətta çavuş rütbəsi də aldı. 1828-ci ilin əvvəlində isə şair öz maddi vəziyyətinə dözə bilməyib övladlığa götürdüyü atasına müraciət edərək kömək istəyir və peşman olduğunu bildirir. Con Allan, bəlkə də arvadının xahişi ilə gənc oğlana yazığı gəldi və onu bağışladı. Azadlıq əldə edən Edqar Po yenidən poeziyaya üz tutdu. O, yenidən Baltimora baş çəkdi və orada ata tərəfdən qohumları - bacısı, nənəsi, əmisi Corc Po və oğlu Nelson Po ilə görüşdü. Əmisi oğlu Edqarı yerli qəzetin redaktoru Uilyam Qvin ilə tanış etdi.

Edqar o vaxtkı görkəmli Nyu-York yazıçısı Con Neala müraciət etmək imkanını qazandı. Şair olmaq Poe, istəyən həm Qvinə, həm də Neala şeirlərini təqdim etdi. Nəticə belə oldu ki, 1829-cu ilin sonunda Poenin Baltimorda onun “Əl-Aaraf, Tamerlan və Kiçik Şeirlər” adlı şeirlər toplusu yenidən nəşr olundu. Bu dəfə kitab mağazalara, redaksiyalara çatsa da, diqqətdən kənar qaldı.

Bu arada Con Allan Edqarın təhsilini tamamlamasını təkid etdi. Qərara alındı ki, o, West Point-dəki Hərbi Akademiyaya daxil olsun. 1830-cu ilin martında, Allanın xahişi ilə Edqar, yaşına uyğun gəlməsə də, tələbə olaraq qəbul edildi. Edqar könülsüz şəkildə akademiya getdi. Normal olaraq, akademiyanı götürdüyü öhdəliyə görə tərk edə bilmirdi.

Edqar Po, West-Pointdən Nyu Yorka yola düşdü və orada üçüncü şeirlər toplusunu nəşr etməyə başladı. Qiyməti 2 dollar yarım olan bu nəşrin alıcısı yox idi.

Şübhə yoxdur ki, bu illər ərzində gənc şair çox çalışıb. O, bir sıra qısa hekayələr yazdı - yaradıcılığının ilk dövründə ən yaxşı ılları, 1833-cü ilin payızında Baltimor həftəlik jurnalı ən yaxşı hekayə və ən yaxşı şeir üçün müsabiqə elan etdi. Edqar Po altı hekayə və "Kolizey" şeirindən bir parça göndərdi. Münsiflər heyəti yekdilliklə Edqar Ponun ən yaxşı hekayəsini və şeirlərini seçdi. Ancaq eyni adama iki mükafat verməyi mümkün hesab etməyərək, yalnız "Şüşədən tapılan əlyazma" hekayəsi mükafatlandırıldı, buna görə müəllifə yüz dollar mükafat verildi.

1833-cü ildən 1840-cı ilə qədər müəllif bir çox şeir və hekayələr nəşr etdirdi. 1841-1843-cü illərdə ailəsi ilə birlikdə Filadelfiyanın kənarında yaşamış və "Burton's Gentleman's Magazine" və "Graham's Magazine"də çalışmışdır. Filadelfiyada Edqar Po da özünün "The Stylus" jurnalını nəşr etmək niyyətində idi, lakin bu ideya uğursuz oldu.

Dahi şair və hekayəçi, dünya ədəbiyyatında şərəfli yer tutmuş istedadlı nəzəriyyəçi, tənqidçi və jurnalist Edqar Po mərhum Amerika romantizmi dövrünə aiddir.

Lakin onun yaradıcılığı sənətdə müəyyən cərəyan və ya istiqamət çərçivəsinə sığmır. "Əvvəlki ədəbiyyatın təcrübəsini mənimsəmiş, bir çox cəhətdən ənənəvi üsullara riayət edərək, müasir rəssamların müxtəlif təsirlərini yaşayan E. Po eyni zamanda güclü və qeyri-adi orijinallığı ilə səciyyələnən əsərlər yaratmışdır".

Yazıçı haqlı olaraq milli hekayə janrının yaradıcılarından biri hesab olunur. Amerika və dünya hekayəçiliyinin inkişafına təsir edən yetmiş hekayə yazmışdı.

Janrın mənəsi və kompozisiya prinsipləri, təsirin vəhdəti, inandırıcılığı və orijinallığı, gözlənilməz sonluq nəzəri cəhətdən dərk edilir. Edqar Ponu haqlı olaraq üç janrın əcdadı hesab etmək olar:

- **Detektiv;**
- **Elmi fantastika;**
- **Qorxu ədəbiyyatı.**

Ponun nağılçı poeziyasında iki dövr var. Birincisi, təbiətə fantastik, qrotesk və ya parodiya olan 30-cu illərin hekayələridir. Onun “dəhşətli” və “sirli” hekayələrinin sətiraltı mətnində mövcud həyata, onun fəlsəfi-estetik yoxsulluğuna, məftunedici praktikliyə dair dərin narazılıq var. Lakin o, sosial şərin səbəblərini tam dərk etmirdi, şüurlu deyil, intuitiv olaraq Amerikada inkişaf etmiş sivilizasiyanın dəhşətli nəticələrini hiss edirdi.

“Uşer Evinin Düşüşü” yaradıcılığın ilk dövrünü başa vuran tənhalıq mövzusunda ən mükəmməl hekayələrdən biridir. Gələcəyin dəhşət hissi və indiki vaxt üçün qorxu onda öz təcəssümünü tapdı.

Roderik Aşer incə hiss sənətkarı, tutqun musiqi improvizasiyalarının ustasıdır, sənətinin faydasızlığını dərk edir və çox sevdiyi bacısının xəstəliyinin ağırlaşması ilə tənhalığı dərindən yaşayır. O, öz ölümünü gözləyərək əbədi qorxu içində yaşamışdır.

Hekayənin məzmunu açıq şəkildə qeyri-adi ailə tarixindən kənara çıxır və geniş fəlsəfi və estetik mənə kəsb edir. Həssas təbiətli Roderik və onun bacısı ətrafdakı həyata uyğunlaşa bilməyiblər. Onlar birdir və birinin ölümü digərinin ölümünə səbəb olur.

40-cı illərdə E. Po Amerika və Avropa detektiv ədəbiyyatına böyük təsir göstərən məşhur detektiv hekayələrini yaratdı: “Morq küçəsində qətl”, “Mari Rocerin sirri”, “Qızıl böcək” və “Oğurlanmış məktub”.

Po psixoloji təxmin sənətini yüksək qiymətləndirirdi. Bu keyfiyyət həvəskar detektiv, bir neçə qısa hekayənin qəhrəmanı Dupinə verilmişdir. Dupin eksklüziv analitik təfəkkürə malikdir və o, dostuna dəfələrlə insanların onun üçün açıq kitab olduğunu etiraf edib. Dupinin müəmmalı qətlə açıqlaması *“Morq küçəsində qətl”*

romanında təsvir edilmişdir. Hər şeydən əvvəl, qətlin dəhşətli təbiəti onu heyrətə gətirdi. O, diqqəti bir qatilin qışqıran səsinə çəkdi, çünki şahidlərdən heç biri bu məxluqun nitqindən tək bir ifadəli söz və ya hətta aydın səs çıxara bilmədi. O, qatillərin qurbanlarına işgəncə verdikləri böyük gücü qeyd etdi. Dupin başa düşdü ki, sui-qəsdçilər yalnız qeyri-adi çeviklik ilə pəncərədən çıxıb bilərlər. Dupinin beynində qətlə meymunun günahkar olması fikri yaranmışdı. Onun təxminləri təsdiqləndi. Bois de Boulogne-də sahibindən qaçan oranqutan tapdılar və tezliklə onun ustası dənizçi gəlib qətli danışdı.

“Qızıl böcək” əsərində Po quldurlar tərəfindən basdırılan xəzinələrlə bağlı məşhur folklor əfsanəsini yenidən işləyib. Analitik zehni olan Leqrand heyrətamiz dərəcədə gözəl böcək tapdı. Zənci qulluqçu onu perqamentə bükdü. Perqamentin üzərindəki kəllə Leqrandda bu fikri irəli sürdü ki, perqamentin bir vaxtlar dəniz qulduruna məxsus olması, onun qarşısında xəzinənin harada olması barədə qeyd var idi. İstiliyin təsiri altında perqament danışdı: üzərində bir möhür çıxdı - kəllə, kod və pırat Kidd imzası.

Po faktları müqayisə etmək, təcrübə ilə irəli sürülmüş fərziyyələri təsdiqləmək üçün diqqətə layiq bacarığı ilə oxucunu valeh edirdi. Detektiv hekayələrdə incə psixoloji müşahidələr, kəskin süjet dönmələri, detalların inandırıcılığı diqqəti cəlb edir.

Ponun yaradıcılığında elmi fantastika hekayələrindən istifadə etməsi də eyni dərəcədə vacibdir. Po öz dövrünə görə elmi və texniki cəhətdən bilikli yazıçı idi.

O, Nyutonun kainat nəzəriyyələrini öyrənir, astronomiyanı yaxşı bilirdi, ayın tədqiqi, insanın havaya və kosmosa daxil olması imkanları ilə maraqlanırdı. O, səs və rənglə bağlı maraqlı müşahidələr aparıb.

Po insanın böyük idrak imkanlarına heyran idi. **“Şüşədən tapılan əlyazma”** əsərində təbiətin hələ tanınmayan sirlərini açmağa can atırdı, **“Girdabda yıxılma”** hekayəsində qəhrəman yalnız müxtəlif cisimlərin fırlanma və nəhəng bir huniyə batırılması qanunlarını dərk etdiyi üçün qaldı. “Şəhərlinin 1002-ci nağılı” kimi hekayələrdə müasir dünyanın texniki fikrinin vəziyyətinə maraqlı qiymət verilir, elmin gələcək nailiyyətləri də tərənnüm edilir. İnsan təfəkkürünün inkişafında

irəliləyiş istəyi, mövzuların genişliyi, fantastika hekayələrində fantastik, fakt və rasionallığın özünəməxsus birləşməsi müasir oxucunu maraqlandırır.

Po həm də bir sıra yumoristik, satirik hekayələrin müəllifi kimi çıxış etdi və sosial cəhətdən doymuş parodiya və qroteskin parlaq ustası idi. O, “Zəng qülləsindəki şeytan”, “Hərəkət adamı”, “Kakvas Tamanın ədəbi həyatı”, “Eşq” kimi əsərlərində dar düşüncəni, saxtakarlıq və qazanc dünyasını ələ salmışdır.

M. Qorki yazıçını “əla forma ustası”, orijinal sənətkar hesab edirdi. Po üçün hekayəni müxtəlif bilik sahələrindən götürülmüş faktlarla, dərin psixologizmlə, həyəcanlı süjetlə, faciəli və yumoristik birləşmələrlə zənginləşdirmək xarakterikdir. Yazıçının çoxşaxəli istedadı öz dövrünün çərçivəsinə sığmasa da, yeni zamana daha çox uyğunlaşdığı ortaya çıxmışdır.

1.2 E.A.Po yaradıcılığının novella janrı

Ümumi mənə da baxdıqda, böyük şairin taleyi demək olar ki, əfsanələrlə doludur. Elə olur ki, o, özünü “fərqli” icad edir. Ən şiddətli əfsanə yaradanlar onun ardınca gələn varislər və nəsillərdir.

O dövrün bir çox gənc amerikalıları kimi (xüsusən də Cənubda) o, Bayronun nümunəsi ilə valeh olmuşdu. Dahi şair, parlaq aristokrat, “romantik” görkəmli mütəfəkkir, ekzotik ölkələrə səfər etmiş səyyah, sürgün, azadlıqsevər, uzaq Yunanıstanda başını yerə qoyan mübariz ideal bu idi.

“*Qara pişik*” Edqar Allan Po tərəfindən 1843-cü ildə yazılmış qısa hekayədir. Əsər tez-tez onun digər “*Xain ürək*” qısa hekayəsinin tərəf müqabili kimi xatırlanır, çünki onların üslubu oxşardır. Hər ikisində rəvayətçi dəhşətli bir günah işlədir ki, onu da qorxu yolu ilə edir. Hər iki halda, o, öz hərəkətlərini dəqiq gizlədir lakin hekayənin sonunda öz hərəkətləri onun günahı ucbatından üzə çıxır və özünün verdiyi məlumatlar hakimiyyət orqanlarına rəhbərlik edir. Əsər ilk dəfə “The Saturday Evening Post”da dərc olunub. İlk dəfə macar dilində 1922-ci ildə İzidor Kner tərəfindən nəşr edilmiş və Lajos Mikes tərəfindən tərcümə edilmişdir.

Qısa hekayənin əvvəlində əsas personaj dar ağacını gözləyir. Ölüm hökmünü icra etməzdən əvvəl o, ağaca göndərildiyi günahı üzə çıxarmağa qərar verir. O,

qara pişiyin hər şeyi edə biləcəyini deyir və bunu belə ifadə edir: “Ölümdən daha təhlükəli və qorxuncdur”.

Daha sonra həyat hekayəsini təfərrüatlandırmağa başlayır. Özünün dediyi kimi, hadisələri başa düşmək üçün onun uşaqlığını bilmək lazımdır. Təqdimatçı deyir ki, o, həmişə heyvanların pərəstişkarı olub. O, valideynlərindən çoxlu ev heyvanları alıb. O, böyüklər kimi ev heyvanları ilə dost idi və onlar da ev heyvanlarının pərəstişkarı olan həyat yoldaşı ilə evlərində çox şey saxlayırdılar. Onların arasında onun sevimlisi indiyə qədər gördüyü ən sadıq heyvan olan Pluton adlı qara pişik idi. O, onun ən sadıq dostlarından birinə çevrildi.

Lakin sonradan yazıçının xarakteri dəyişdi. Alkoqolizm onun içindəki ən pis şeyi ortaya çıxardı. O, həyat yoldaşına və dostlarına qarşı aqressiv olub və onların ev heyvanlarına laqeyd yanaşdı. Bir gecə sərxoş qayıdanda pişiyi yanına çağırdı. Ancaq bir vaxtlar aqressiv olan sahibindən qorxan heyvan bir qədər gözlədi və arxasını çevirdi. Danışanda hirsə onun boynundan tutdu. Mümkün nəticələrdən qorxan heyvan dişləyərək sahibini asanlıqla yaraladı. Müəllifin fikrincə, o zaman onu “şeytani qəzəb bürümüşdü”. O, jiletindən cib bıçağını çıxarıb, pişiyin gözlərindən birini göz yuvasından çıxarıb.

Sonra ayıbını və acısını təfərrüatlandırır. Qəddar hərəkətləri ilə paralel olaraq özünü brendləşdirmə üslubu romana nüfuz edir. Heyvan sağalsa da, bir daha sahibinə yaxınlaşmağa cəsarət etmədi. Bomboş gözləri ona daima “nə qədər şeytan olduğunu” xatırladırdı. Yükün altında nəhayət parçalandı və bir gecə pişiyi peşmançılıqdan xilas olmaq üçün ağacdən asdı. Qətl zamanı onun gözləri yaşla dolsa da, başqa çıxış yolu görmürdü.

Qətdən sonra səhər saatlarında tüstü iyinə oyanıb ətrafa baxanda gördü ki, evi yanır. O və arvadı yenidən qaça bilmişdilər, lakin bütün var-dövlətləri yox idi. Bundan əlavə, çarpayısının düz başında dayanan yeganə dağılmış divar parçasının üzərində heyrətamiz dərəcədə canlı, nəhəng bir pişiyin relyefini aşkar etdi, bu onu son dərəcə dəhşətə gətirdi, lakin sonradan onu kiminsə kəsdiyi rasional izahata inandırdı.

Edqar Allan Po, Amerika ədəbiyyat tarixinin ən faciəli simalarından biridir. O, fiziki, əsəbi, əqli yorğunluqdan qırx yaşına çatmadan öldü. Yazıcının sonrakı əsərləri şəhadət verir ki, məhz bu dövrdə onun yaradıcılıq yetkinliyi dövrünə qədəm qoyduğu, təfəkkürün fəlsəfi dərinlik və ardıcılıq əldə etdiyi, bədii istedadın bütövlükdə üzə çıxdığı bir dövr olmuşdur. O, böyük nailiyyətlər ərəfəsində idi və nəsillər böyük həmvətənlərinin yarada bildiyi şeirlərə, hekayələrə, estetikaya aid əsərlərə ancaq təəssüflə baxa bilər, amma təəssüf ki, vaxtları yox idi. Po, iki yaşında ikən yetim qalıb, yad evdə böyüdüyünə görə valideynlərini tanımırdı. Buna baxmayaraq, o, onlardan sənət istedadını, peşəyə sədaqətini, həyatının qiyməti ilə ödənilən və şəxsi taleyinin faciəsini miras aldı.

Hətta o zamanlar bir novella və ya qısa hekayə sanki Amerika fantastikasının milli janrına çevrilir.

Ponun kölgəsi indi bizim janr fantastikası dediyimiz şeyə, şübhəsiz ki, hər hansı digər yazıcınınkindən daha uzundur. Morq Küçəsindəki Cinayətlər kitabını oxuduqda, sonradan “Agatha Christie” tərəfindən təkmilləşdiriləcək formanın ilk layihəsini görmək olar. “Usher Evinin Düşüşü” əsərini oxuduqda, “Shirley Jackson” və “Stephen King”in qələmləri altında sonradan çiçəklənəcək böyük perili ev hekayələrinin toxumlarını görmək mümkündür.

Ponun ən məşhur qısa hekayəsini oxuyanda görürsən ki, bir daha kitab mağazasının bütöv bir bölməsinə çevriləcək şeyin əsasını məhz Po qoyub. Thomas Harris, Gillian Flynn, James Patterson - serial qatilin psixologiyası haqqında qorxulu hekayələr yazmağı sevən hər hansı bir müəllif Edqar Allan Po və The Tell-Tale Heart-a böyük borcu vardır. Kəskin intellekti və parlaq, tez-tez qorxunc təxəyyülü ilə tanınan Edqar Allan Po bir çox alimlər tərəfindən XIX əsrin əvvəllərində Amerikanın ən yeni müəlliflərindən biri kimi qəbul edilir. Po əksər oxucuların yaddaşında “Nağıl ürək” və “Uşer evinin düşüşü” kimi hekayələrin müəllifi kimi qalsa da, tənqidçilər onu istedadlarının çoxşaxəliliyinə və əhatə dairəsinə görə tanıyırlar.

Bir sıra şərhçilər modern detektiv hekayəsini icad etməkdə Poya borcludurlar, həqiqətən də onun bir çox əsas üsulları, xüsusən də cinayət

davranışının mürəkkəbliklərini aydınlaşdırmaq üçün deduktiv əsaslandırmadan istifadə etməsi cinayət janrının əsasını təşkil edir. Eyni zamanda, Ponun personajlarının daxili həyatını dərinlən araşdırması, Fyodor Dostoyevski də daxil olmaqla, sonrakı bir sıra fantastika yazıçılarını ruhlandıraraq, psixoloji realizmə yol açmağa kömək etdi. Ponun tənqidi yazıları, xüsusən də fəlsəfi prinsiplər və bədii üslub arasındakı əlaqəyə dair yazıları Şarl Bodler, Stefan Malların və fransız simvolist hərəkatının digər üzvlərinin estetik nəzəriyyələrinə də təsir etdi.

II FƏSİL. E.A.PONUN DEDEKTİV NOVELLALARININ İDEYA-BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1 E.A.Ponun detektiv novellalarının janr xüsusiyyətləri

Heç kimə sirr deyil ki, dünyada, xüsusən də ölkəmizdə çoxlu sayda insan detektiv hekayələri oxumağı sevir. Məşhur detektiv ustadı, Doyl yazırdı: “O qədər müasir ədəbi formaların cücərdiyi toxumları özünəməxsus laqeydliyi ilə səpələyən Edqar Allan Po detektiv janrının atası idi və onun sərhədlərini elə tamlıqla müəyyən etdi ki, mən onun ardıcıllarının necə olduğunu görmürəm.

E.Ponun tərcümeyi-halının öyrənilməsinə bir çox səbəblərin olması mane olur ki, onları qismən Po özü, qismən də düşmənləri yaradır. Buna görə də Edqar Allan Ponun tərcümeyi-halı çox ziddiyyətlidir, bəzilərinə o, dəli, alkoqol və narkoman kimi göstərilir, digərlərində isə Ponun tamamilə fərqli obrazı qarşımızda görünür, tükənməz iş qabiliyyəti, heyrətamiz zövq hissi və böyük istedadla vurğulanır.

Lakin tərcümeyi-hallardakı bu fərqlə baxmayaraq, tədqiqatçılar bir şeydə razılaşırlar ki, Edqar Allan Ponun şəxsi taleyi son dərəcə faciəli idi. Po yaradıcılıq irsinin tədqiqatçısı Yu.Kovalevin qeyd etdiyi kimi: “Edqar Alan Po Amerika ədəbiyyatı tarixinin ən faciəli simalarından biridir”.

Ağır zəhmətlə dolu həyat, yarı aclıq, bir tikə çörəyin daimi qayğısı, sevdiklərini itirmək Po tutqun bir mistik anbarın əsərlərini yazmağa sövq edir, həm də “Qızıl böcək”, “Qətl haqqında” Morgue küçəsi” aydın rəasional düşüncənin nümunələridir.

Hervey Allen inanırdı ki, Ponun yazdığı detektiv hekayələri onun bütün həyatını topla dolduran qaranlığa qarşı çıxmaq cəhdidir. Alen bu haqda belə yazır: “ O, öz əsərlərini ciddi məntiq qanunlarına əsasən, diqqətlə seçib təhlil edərək qurmağa qərar verdi”.

Amma biz düşünürük ki, Po yaradıcılığında ağılın təntənəsi tərənnüm olunan hekayələr meydana çıxması başqa səbəblərlə bağlıdır.

Əvvəlcə 1835-ci ildə Cənubi Ədəbiyyat Bülleteninə redaktoru olan Po, demək olar ki, təkbaşına Amerikanın bütün ştatlarında məşhurlaşan bir əyalət jurnalından bir nəşr yaratdı. Po redaktor vəzifəsində işləyərkən "böyük jurnalist bacarığı, kitab bazarını başa düşmək, oxucu kütləsinin zövq və ehtiyaclarını ödəmək bacarığı" kəşf etdi. İkincisi, Ponun "sirr və qorxu" janrında yazılan bir çox əsərləri onun parodiyasına çevrilir. Beləliklə, məsələn, "Sfinks" hekayəsində heç bir yerdən götürülmüş nəhəng və dəhşətli bir canavar adı bir tırtıl olur. Sonda, müəllif sirli, inanılmaz maddi və gündəlik səbəbləri izah edir.

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdıraraq, hesab edirik ki, Edqar Allan Po yaradıcılığında detektiv hekayələrin meydana çıxması, ilk növbədə, yazıçı şəxsiyyətinin mahiyyətindən, daha doğrusu, rəşional və əməli təfəkkür kimi bir xüsusiyyətlə bağlıdır.

Edqar Allan Ponun detektiv hekayələrinin xüsusiyyətləri məsələsini öyrənməyə başlayaraq, ilk növbədə detektivin nə olduğunu dəqiq müəyyənləşdirək.

Lüğətlərə müraciət etdikdə məlum oldu ki, bu söz latın dilində deteqo sözündəndir - "aşkar edirəm, ifşa edirəm". Bu sözün mənələrindən biri ədəbi janrın adıdır ki, əsərlərində sirli bir hadisənin şəraitini aydınlaşdırmaq və tapmacanı həll etmək üçün onun araşdırılması prosesi təsvir olunur. Ən çox təsvir edilən hadisə cinayətdir, baxmayaraq ki, cinayəti olmayan hadisələri araşdıran detektiv hekayələr var.

Ponun detektiv janrındakı yaradıcılığı cəmi bir neçə hekayə ilə təmsil olunur: "Morq küçəsində qətl" (1841), "Marie Rocerin sirri" (1842), "Qızıl böcək" (1843), "Oğurlanmış məktub" (1844), "Bunu edən sən sən" (1844). Yeri gəlmişkən, Po "detektiv hekayə" ifadəsini iki səbəbdən istifadə etməmişdir: birincisi, bu termin hələ mövcud deyildi, ikincisi, onun hekayələri 19-cu əsrin sonlarında formalaşmış mənada detektiv hekayələr deyildi. Po özü hekayələrini məntiqli adlandırır.

“Morq küçəsində qətl”, “Marie Rocerin sirri” və “Oğurlanmış məktub” hekayələri Dupin dövrü adlanan dövrü təşkil edir. O, eyni baş qəhrəmanı - Auguste Dupin-i təqdim edir. Bu xarakter hansı keyfiyyətlərə malikdir sualına cavab verək.

Birincisi, bu, öz intellektual keyfiyyətləri ilə seçilən bir fiqurdur. O, elə tapmacaları açır ki, onların qarşısında adi ağıl geri çəkilir. İkincisi, Dupinin qeyri-adi vərdişləri var. Məsələn, gecəyə aşıqdir, gecə həyat tərzini keçirir.

Üçüncüsü, Dupin ən kiçik detallara çox diqqət yetirir. Belə ki, "Morq küçəsində qətl" hekayəsində o, demək olar ki, yarım gün cinayət yerini yoxlayır.

Dördüncüsü, Dupin hər şeyi sorğulamağa vərdiş edib, hətta ilk baxışda aydın görünən hadisələri belə.

Beşincisi, o, əmindir ki, yaxşılıq yaxşılıqla əvəzlənməlidir, pislik isə cəzalandırılmalıdır. Bir vaxtlar detektivə xidmət etmiş Adolf Lebonun problem yaşadığını öyrənən Dupin bundan heç bir fayda gözləməsə də, dərhal cinayətin təhqiqatına başlayır. Digər tərəfdən, o, hər şeyə qadir olan nazirə qarşı mübarizə aparmaqdan çəkinmir, baxmayaraq ki, bununla özünü çox ciddi təhlükə qarşısında qoyur.

Altıncısı, Dupinin fəaliyyətində mühüm məqam dərrakə, yəni intuisiyadır. "Morq küçəsində qətl"də o, təxmin etdi, "Oğurlanmış məktub"da bu, onun ağılına gəldi.

Onun bütün deduktiv konstruksiyaları onun intuitiv təxmininin əsaslandırılması, aydınlaşdırılması və yoxlanılmasından başqa bir şey deyil. Bu vəziyyət təəccüblü olmamalıdır: intuisiya, Poya görə, fəvqəltəbii bir şey deyil, güclü ağılın məhsuludur.

Deməli, Dupinin şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətləri qeyri-standart düşüncə, həqiqət sevgisi, ədalətə inamdır.

İndi gəlin özümüzdən soruşaq ki, müəllif detektiv əsərlər yaradarkən hansı qaydalara əməl edib.

“Morq küçəsində qətl” əsərində Po son cümlədə əks-səda doğuran bir ekspozisiya verir: “Onun fərasəti orta ağıl üçün demək olar ki, fəvqəltəbii

görünür”, və sonra dost-rəvayətçiyə hərəkət zamanı analitik təfəkkür modeli verilir, Dupin, gəzinti zamanı bir dostun üzündəki ifadəni və hərəkətlərini diqqətlə müşahidə edərək, fikirlərinin gedişatını təxmin edir.

Ancaq burada əsas hərəkət gəlir. Qəzetdən ofisdə olan Dupin və dostu yaşlı qadının və onun qızının vəhşicəsinə öldürülməsini öyrənirlər. Qətl evin 5-ci mərtəbəsindəki kilidli otaqda baş verib.

Dupin və oxucuya sirin həllini tapmaq tapşırığı verilir. Dupin qaydanı rəhbər tutur: hər şeyi, hətta qətlin baş verdiyi evdəki bağlı pəncərələr kimi təkzibedilməz görünən dəlilləri də sorğu-sual etmək.

Beləliklə, müəllif sirli və anlaşılmaz görünən şeylərin ortalıq və sadəlik prinsipini həyata keçirir. SIRR açılanda oxucu təəccüblənir. Cinayətkarın və ya cinayətkarın insanlar olacağını gözləyirdi. Və nəhayət, detektivin kabinetində bu cinayətin necə törədildiyi və Dupinin özünün parlaq açıqlamasına necə gəldiyinin yekun izahatı verilir.

Edqar Allan Ponun bu hekayədə istifadə etdiyi texnikalara diqqət yetirək. Birinci texnika qapalı otağın tapmacasıdır. Bir çox müəlliflər sonradan bu süjeti götürəcəklər.

İkinci maraqlı texnika odur ki, müəllif əslində baş vermiş hadisələrdən sanki danışır. Oxucunu onların həqiqiliyinə inandırmaq üçün Po Sudubnaya Gazette-də çıxmış kimi görünən məqaləyə istinad edir və onun uzun mətnindən tam olaraq sitat gətirir.

Növbəti hekayə - "Marie Rocerin sirri" - "Morq küçəsində qətl"dən bir qədər fərqlidir. Süjetin ən sanballı hissəsi Dupinin “mühazirəsi” və məntiqlə bağlı məşqləridir. Bu dəfə o, riyazi ehtimal nəzəriyyəsinin sirrini açmaq üçün öz təsadüflər nəzəriyyəsini tətbiq edir. Hekayədə Dupinin başqa hiylələrini, məsələn, özünü başqasının yerinə qoymaq bacarığını görürük.

Dupinin “Oğurlanmış məktub” silsiləsindən olan sonuncu hekayəsində müəllif Rue Morgue süjetinin intensivliyini Mari Rocerin analitikliyi ilə birləşdirir. Eyni zamanda, Po əvvəlki hekayələrin üsullarından istifadə edir:

- adi və qeyri-adiliyin birləşməsi,
- kiçik, lakin həlledici bir xüsusiyyəti və poetik təfəkkürün üstünlükləri haqqında mülahizələri qeyd etmək bacarığı.

Ponun başqa bir hekayəsində, Qızıl Böcəkdə heç bir qətl yoxdur. Bu halda onu detektiv kimi təsnif etmək olarmı? Bəli sən bacararsan. Edqar Po özü cinayətin qətl ilə bağlı olduğuna inanırdı. Burada qətl yoxdur, amma bir sirr var, onun araşdırılması prosesi var.

Baş qəhrəman Uilyam Leqran da Dupin kimi nəcib, lakin yoxsul ailədənir, Dupin kimi tənhalığa can atır, kiçik, mənasız faktlardan əslində baş verənləri üzə çıxaran ahəngdar versiya yaradır.

Edqar Allan Ponun detektiv hekayələrinin bütün xüsusiyyətlərini ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, o, aşağıdakı janr texnikalarını yaradıb:

- güclü rasionel məntiqə malik həvəskar detektiv sirri həll etməklə məşğuldur;
- qəhrəmana dost-nağılçı, adi bir insan verilir, bəzən çox da anlayışlı deyil. Eyni zamanda, o, parlaq bir detektivin hərəkətlərini çəkmək üçün kifayət qədər savadlıdır və bəzən onun macərələrində iştirak etmək üçün fəaldır;
- tapşırıq - hadisənin sirri - hər hansı bir tapşırıq kimi, həlli üçün şərtlər var, onlar oxucuya məlum olmalıdır, sirri açmağa başlayan detektiv oxucu qədər də bilir və sanki oxucunu yarıya çağırır;
- problemin “şərtlərinin” ifadəsi adətən detektivlə dostu arasında kabinet müzakirəsində baş verir;
- istintaqın başlanğıc nöqtəsi çox vaxt haqsız şübhə və ya ittihamdır;
- bir sirin həlli həmişə təəccübləndirməlidir;
- müəllif “aşkar-inanılmaz” prinsipini tətbiq edir, yəni ən sirlinin ən sadə izahı olan bir vəziyyəti təqdim edir;
- bəzən müəllif hadisəni törədəni və ya şübhəlini özünü təslim etməyə məcbur etmək üçün hadisəni səhnələşdirməyə əl atır;

- yekun izahat detektivin kabinetində baş verir və həddən artıq ağıllı olmayan bir tələbəyə alçaldıcı mentorun verdiyi mühazirəni xatırladır.

Bu müəmmalı hadisənin şəraitinin rəasional izahının mümkünlüyü əsas səbəbdır.

Artıq qeyd edildiyi kimi, Konan Doyl Edqar Poya detektiv janrının banisinin şöhrətini aid edirdi. Araşdırmamızın bu hissəsində biz bu ifadənin doğruluğunu qiymətləndirməyə çalışacağıq.

Cinayət insan varlığının ayrılmaz hissəsi kimi uzun müddət ədəbiyyatda faciəli və dramatik konfliktlərin mənbəyi kimi xidmət etmişdir. Qədim yunan müəllifləri cinayətlər və cinayətkarlar haqqında yazırdılar. Deduktiv analitik metod artıq tədris ədəbiyyatında mövcuddur. Beləliklə, nəsrədə kriminal element Edqar Allan Podan çox əvvəl meydana çıxdı.

Sual yaranır: onda Ponun ləyaqəti nədir? Bizə elə gəlir ki, işin əsası kimi cinayət axtarışından ilk dəfə istifadə etməyə o başlayıb. Bundan əlavə, Po öz məntiqi hekayələrində ilk dəfə detektiv janrında işləyən bir çox müəllif üçün nümunə olan texnikaları tətbiq etdi.

Detektiv 20-ci əsrin ən məşhur janrlarından biridir. Əsrin əvvəllərində yaxın ədəbi varlıqdan ayrılaraq ədəbiyyata, sonra isə kinoya, radioya və televiziya keçdilər.

Onlar bütün dünyaya yayılıblar və bu gün detektiv ədəbiyyatın milli növlərindən danışmaq olar. “İngilis detektivi”, “Amerikan”, “Yapon” anlayışları adı çəkilən ölkələrin ədəbiyyatının müəyyən xarakterik xüsusiyyətlərini ifadə edir.

20-ci əsrin ikinci yarısının detektiv ədəbiyyatının öz ənənələri və hətta öz “klassikləri” var. Onun İngiltərədəki rəputasiyası A. Conan Doyle, A. Christie, Fransada J. Simenon janrın aparıcı siması kimi tanınır, yazıçı E. Quinn Amerika detektiv hekayəsinin mənsəyində dayanır.

Bununla belə, təkçə peşəkarlar detektiv romanlar və qısa hekayələr yazmır. Kuprin, Chesterton, Priestley, G. Green, W. Folkner və bir çox başqa görkəmli yazıçılar bu sahədə uğur qazanmamışlar.

Prof. Yu.Kovaleva, bütün bu yazıçılar 19-cu əsrin sonu - 20-ci əsrin əvvəllərində inkişaf edən detektiv hekayənin klassik formasından yetişir. Məhz o zaman geniş ədəbi material əsasında janrın müəyyən qanunauyğunluqları yarandı. 1920-ci illərin sonlarında onları formalaşdırmaq üçün ilk cəhd edildi.

Amerika yazıçısı S. Van Dyne "Detektiv yazmaq üçün iyirmi qayda" adlanan şeyi təklif etdi. Müəyyən qurulmuş bir kanon. Yəni o, bu qaydaları esse, hekayə və roman yazmaqla məşğul olmaq niyyətində olanlara ünvanlanan tövsiyə şəklində formalaşdırıb.

Van Dine tərəfindən qeyd olunan janr qanunları 19-cu əsrin sonu və 20-ci əsrin əvvəllərində detektiv ədəbiyyatın xüsusiyyətlərinə dair müşahidələrin nəticəsidir. Onlar Qaboriau və Konan Doylun yazılarından götürülmüşdür.

Van Dyne-nin tövsiyələrinin detektiv janrını inkişaf etdirmək deyil, onu aradan qaldırmaq vasitəsi olduğunu qeyd edən tənqidçi ilə razılaşmamaq çətindir. Qərbdə detektiv romanın dirçəlişi o zaman baş verdi ki, bədnam "iyirmi qayda" doqmaları tamamilə alt-üst oldu.

Qaborio və Konan Doylun detektiv ədəbiyyatın inkişafındakı xidmətlərini dərk edən tədqiqatçılar buna baxmayaraq, onları janrın banisi adlandırmaq hüququnu inkar edirlər.

Bu rol onların böyük sələfi, janrın əsas estetik parametrlərini inkişaf etdirən Edqar Poya məxsusdur. Artur Konan Doyl da belə düşünürdü. "Edqar Allan Po, bu qədər müasir ədəbi formaların cücərdiyi toxumları öz zəkəsizliyi ilə səpərək, detektiv hekayənin atası idi və onun sərhədlərini o qədər tam şəkildə müəyyənləşdirdi ki, davamçıların necə yeni ərazi tapa biləcəyini görmürəm. yaşaya bilərdi". Konan Doylun etirafı Edqarın ilk doğum hüququnu təmin etdi.

Detektiv janrının tarixinə dair ən mötəbər tədqiqatlardan birinin müəllifi, bolqar yazıçısı B.Raynov yazırdı ki, bütün detektiv ədəbiyyat, heç olmasa, inkişafının ilkin mərhələsində Edqar Podan qalan irsə borcludur. : ciddi təhlil və müşahidə ilə birləşən deduktiv üsuldan başlayaraq, "bağlı otağın sirri" kimi vəziyyətlərin modellərini yaratmaqdan tutmuş, səhifələrdə dolaşan eksentrik və

özünəməxsus bir filosof olan qəhrəmanın xarakter və xüsusiyyətlərinə qədər. bir çox onilliklər ərzində detektiv ədəbiyyatı indi Şerlok Holms adı ilə, indi E. Puaro adı altında, lakin həmişə köhnə Dupin bir şey daşıyır.

Edqar Ponun detektiv janrının banisi kimi şöhrəti cəmi dörd hekayəyə əsaslanır: “Morq küçəsindəki cinayətlər” (1841), “Mari Rocerin sirri” (1842), “Qızıl böcək” (1843) və "Oğurlanmış məktub" (1844). Onlardan üçü cinayətin açılması predmeti, dördüncüsü qədim zamanlarda dəniz quldurları tərəfindən basdırılan xəzinənin yeri haqqında məlumatların yer aldığı qədim əlyazmanın şifrəsinin açılmasıdır. Güman etmək olar ki, Po bu hekayələrin amerikalı oxucu üçün qeyri-adi xarakterindən xəbərdar idi. Ehtimal ki, buna görə də o, aksiyanı Parisə köçürdü və fransız Düpin qəhrəmanını etdi. Ponun detektiv fantastikanın banisi kimi əsas məziyyəti ondan ibarətdir ki, o, cinayət təhqiqatından bədii hekayənin predmeti kimi istifadə etmək imkanını görür. Hekayə həqiqətən baş verəndə (ABŞ-da satıcı Meri Rocersin qətli), Po hekayəni götürüb romana daxil edə bilərdi.

Detektiv ədəbiyyatın doğulmasını yalnız amerikalı yazıçının dahiliyinə, onun təxəyyül və istedadına borclu olduğunu iddia edən tənqidçilər çətin ki, haqlı olsunlar. Cinayət insan sosial varlığının atributlarından biri kimi, faciəli və dramatik qarşıdurmaların mənbəyi, “hərəkət bulağı” kimi ədəbiyyatın özü olduğu müddətcə ədəbiyyatda mövcuddur. Dante və Şekspir, Rabelais və Servantes, Fieldinq və Svift cinayət və cinayətkarlar haqqında yazıblar.

Lakin cinayətin sosial kateqoriya kimi anlayışı, ona qarşı mübarizə, cinayət axtarışına maraq XIX əsrin mülkiyyətidir. Hüqoda Jan Valjan və Javert, Balzakın Votrin, Dikkensin Feyqin, Dostoyevskidə Raskolnikov və Porfiri Petroviç öz dövrünün övladlarıdır və ədəbiyyatda vaxtından əvvəl görünə bilməyiblər. XIX əsrin birinci yarısında Avropa həyatının ən parlaq və məşhur simalarından biri olan Fransua Vidok (1775-1857) ədəbiyyatda onlara yol açıb.

Onun həyat hekayəsi bir macərə romanı üçün maraqlı süjet ola bilər: avara, oğru, məhkum, “qaçaqlar kralı”, gizli agent, yeraltı dünyasındakı dost Vidocq,

nəhayət, Paris kriminal polisinə rəhbərlik etdi. İşlədiyi ilk altı il ərzində o, on yeddi min qatı cinayətkarı dəmir barmaqlıqlar arxasına saldı.

Vidocq aktiv, cəsarətli və ağıllı idi. Yeri gəlmişkən, cinayətin qarşısının alınmasının zəruriliyi və burjua ədalətinin sinfi xarakteri haqqında ilk danışan o idi.

Vidocq-un fantastik karyerasının sonu çox tez gəldi və olduqca məntiqli idi. Ədalət icraçıları onun cinayət keçmişini bağışlaya bilmədilər, cinayətkarların presedentləri indiki zamanın polisləri idi.

Amerika mətbuatında adı tez-tez hallanan Vidokun fəaliyyətindən Po xəbərdar idi. Ola bilsin ki, o, 1830-cu illərdə ABŞ-da nəşr olunan fransız detektivinin həqiqi və ya saxta xatirələri ilə tanış olub.

Əminliklə müəyyən edilir ki, o, 1838-ci ilin sentyabr-dekabr aylarında nəşr olunan Fransanın polis naziri Vidokun həyatından nəşr olunmamış səhifələri oxuyur. qabiliyyət. Bütün bunlar o demək deyil ki, Po Dupin obrazı üçün Vidok fiqurundan model kimi istifadə edib.

Ancaq çox güman ki, fransız detektivinin fəaliyyəti və onun böyük populyarlıq faktı ilə tanışlıq, habelə Amerika oxucu ictimaiyyətinin Crime Chronicle qəzetinə ümumi marağı yazıçını bir film yaratmaq fikrinə gətirdi.

Şübhə yoxdur ki, janrın banisi kimi böyük amerikalı yazıçıya rəğbət bəsləmək cəhdi ilə tənqidçilər bu janrın əsasını qoydular və heç bir səbəb olmadan ona müəyyən xidmətlər göstərdilər. “Deduksiya” və “induksiya” sirləri açmaq və ya həqiqəti müəyyən etmək üsulları kimi detektiv janrının banisinə aid deyil. Edqar Po Dupin və Leqran haqqında hekayələrini “məntiqli” (mülahizə yürütmə) adlandırır. O, “detektiv” ifadəsini iki səbəbə görə istifadə etməmişdir: birincisi, bu termin hələ mövcud deyildi, ikincisi, onun hekayələri 19-cu əsrin sonlarında formalaşmış mənada detektiv hekayələr deyildi. Əslində, Van Dyne yoxlaması etsəniz, Po hekayəsinin bir sıra məqamlarında məlum qaydalara uyğun gəlir.

Bəzi hekayələrdə (“Oğurlanmış məktub”, “Qızıl böcək”) nə meyit, nə də qətdən ümumiyyətlə söz düşmür. Ponun bütün hekayələri Van Dyne-in nöqtəyi-

nəzərindən detektiv janrında əks göstəriş olan “uzun təsvirlər”, “incə təhlillər” və “ümumi əsaslandırma”larla doludur. Məntiqi tarix anlayışı detektiv tarix anlayışından daha genişdir.

Edqar Allan Ponun varisləri böyük sələflərinin onlara qoyub getdiklərinin yalnız kiçik bir hissəsini istifadə etdilər. Məntiqi süjetdən detektiv süjetə əsas, bəzən isə yeganə süjet motivi keçdi: sirrin və ya cinayətin açılması. Rəvayət növü də qorunub saxlanılmışdır

Üstəlik, müəllif problemin həlli mümkün olmayan heç bir faktı və ya vəziyyəti gizlətmədən, problemin bütün şərtlərini oxucuya çatdırmağa borcludur. Detektiv ədəbiyyatda çalışan yazıçıların heç biri qəhrəmanın bildiyi qədər oxucunun bilməsinə diqqətlə yanaşaraq, Po kimi ciddiyyətlə bu prinsipə müqavimət göstərə bilmədi.

Məntiqi hekayələrdən Detektiv janrından sabit bir cüt personaj keçdi: qəhrəman hekayəçidir. Qəhrəman geniş təhsilli, incə düşüncəli, müşahidə və təhlilə meyilli, bir qədər ekssentrik və güclü məntiqi qabiliyyətlərə sahib bir insandır. Danışan simpatik, enerjili, köntöy, nəcib olsa da. O, analitik düşünmə qabiliyyətindən məhrum deyil, lakin bu qabiliyyət qəhrəmanın imkanlarından aşağı səviyyədədir.

Qəhrəmanın funksiyası sirri açmaq, cinayətkarı tapmaqdır. Təqdimatçının funksiyası - Poe's Anrator, Dr. Watson Conan Doyle, Captain Hastings Agatha Christie'nin əsərlərindən - yanlış fərziyyələr irəli sürmək, buna qarşı qəhrəmanın fərziyyəsi dahiyənə görünür, qəhrəmanın müşahidəsinə, zəkasına, nəticə çıxarmaq qabiliyyətinə heyran olmaqdır. və qəhrəmanın mülahizələrinin dəmir məntiqi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Podakı rəvayətçi obrazı sonrakı modifikasiyalardan xeyli fərqlənir.

O, heç bir halda axmaq deyil və şübhəsiz ki, ağıllı deyil, yalnız onun ağılı adidir, intuitiv dərrakə qabiliyyətindən və mühakimənin dialektik incəliyindən məhrumdur.

Edqar Allan Ponun rəvayətçisi Dupin və ya Leqrandın həqiqətən mürəkkəb və incə mülahizələrinə heyran qala bilər (çünki Uotson və ya Hasting Holms və Puaronun adı müşahidələrindən və ya ən sadə nəticələrindən məmnundur).

Vu Po prefekt G., enerjili, təcrübəli insandır, işə sadıqdır, lakin ağılın orijinallığından tamamilə məhrumdur. Prefekt G. polis detektiv ənənəsinin təcəssümüdür. Dupinin varisləri ilə əməkdaşlıq edən bütün polislər üçün əlçatmaz olduğu kimi, qutudan kənar düşüncə onun üçün əlçatmazdır.

Məntiqi hekayələrin quruluşunu qeyd etmək lazımdır. Dupinin istifadə etdiyi üsullar cinayət araşdırması üsulları ilə çox uzaqdan əlaqəlidir. Yazıçı kriminalistikaya o qədər də bələd deyildi və bilinəcək bir şey yox idi, çünki bir elm olaraq kriminologiya yalnız ilk addımlarını atırdı. Ponun məntiqi hekayələrində cinayətlər, onların motivləri, cinayət axtarışı ikinci dərəcəli rol oynayır.

Məsələn, *The Gold Bug*-da cinayətin özü ümumiyyətlə yoxdur. 1846-cı ildə məntiqi hekayələrin populyarlığının səbəblərini oxucu ilə izah etməyə çalışan Po yazırdı ki, onlar “uğurlarını yeni açarda yazılmağa borcludurlar. Mən onların bacarıqsız olduğunu söyləmək istəmirəm, amma insanlar metoda, daha doğrusu, metodun zahiri görünüşünə görə öz düşüncələrini şişirtməyə meyillidirlər”.

Klassik formalarda detektiv ədəbiyyat zaman keçdikcə bir növ ağıl oyununa çevrilərək Ponun məntiqi hekayələrinin şərtiliyini tamamilə qoruyub saxlamışdır. Ponun məntiqi hekayələri romantik nəsr sahəsinə aiddir.

Ponun məntiqi hekayələrinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də müəllifin diqqətini cəmlədiyi əsas mövzunun nəticə deyil, onu aparən şəxs olmasıdır. Hekayənin mərkəzində xarakter durur. Qalan hər şey onu üzə çıxarmaq vəzifəsinə az-çox tabedir. Po detektivlərinin əsas ədəbi məziyyətləri də bununla bağlıdır.

Robert Daniel "Edqar Ponun detektiv tanrısı" məqaləsində təklif etdi ki, Dupinin xarakteri Po-nun şifrələri sındırmaq və problemləri həll etmək meylinin, yazıcının tənqidi məqalələrində və məqalələrində rast gəlinən paradokslara sadıqlıyının bir növ "aşınması"dır.

Psixoloji hekayələrin qəhrəmanı Po Bayronun lirik poeziyasının və Hoffmann, Novalis, Chateaubriandın romantik nəsrinin qəhrəmanı Çayld Harold kimi xüsusiyyətlərə malikdir.

Söhbət bütövlükdə romantik ədəbiyyatın qəhrəmanlarına xas olan və ya konkret, fərdi dönüşdə olan müəyyən ümumi xarakter əlamətlərindən gedir. Edqar Allan Ponun poeziya və nəsr qəhrəmanları üçün xarakterikdir.

Leqrand və Dupin romantik personajlardır və buna görə də psixoloji hekayələrin qəhrəmanları ilə birləşdirilə bilər.

Ponun bütün romantik qəhrəmanları və hər şeydən əvvəl psixoloji povestin qəhrəmanları şüurun intellektual və psixi fəaliyyətinin bədii tədqiqatlarıdır.

Bu mənada biz Leqran və Düpinin qəhrəmanlarını “Uşer evinin süqutu” filminin qəhrəmanları ilə müqayisə edə bilərik, çünki orda-burda intellektin və psixikanın tədqiqi ilə qarşılaşırıq. Onların “oxşarlığına” gəlincə, bunun səthi, zahiri mənası var. Bir az da dərinlən baxsanız, asanlıqla görə bilərsiniz ki, bunun arxasında fərqlilikdən çox oxşarlıq dayanır.

Dupin zadəgan, indi dağılmış bir ailənin nəslindəndir, sökkük köhnə evdə qapalı, qəribə həyat sürdüyü üçün realılıqla təmasdan qaçır, pərdələri çəkib çırağı yandıraraq onu gecəyə, gecəni gündüzə çevirərək “romantik həzin” mühitində mütləq və meditasiya ilə məşğul olur. Dupin çölə çıxanda yaşıl eynək taxır, ondan belə nəticə çıxarmaq olar ki, o, həssasdır və gün işığına dözmür.

Psixoloji hekayələrin qəhrəmanlarının adları haqqında nə demək olar? Onların ya ümumiyyətlə adı çəkilmir, ya da açığı şərtidir. Oxucuya məlumdur ki, personajların adları uydurmadır və təbiətdə yoxdur. Onların tarix və müasirliklə bağlı heç bir əlaqəsi yoxdur və bu baxımdan onlar psixoloji romanın poetikasına tam uyğundur, hərəkəti istənilən vaxt və hər yerdə baş verə bilər:

- tarixi zamandan
- coğrafi məkandan kənar.

Dupinin “qəribəliyinin” səbəblərindən biri olduqca aydındır və tənqidçilər çoxdan buna diqqət yetirirlər: Poya qeyri-adi qəhrəman, mənasız stereotipdən

yayınan, psixoloji yeniliklərin qəhrəmanları kimi ümumi fondan seçilən bir xarakter lazım idi. ondan. "Qeyri-adi" effekt əldə etməyin mümkün yollarını diqqətlə nəzərdən keçirən yazıçı Dupin və Leqrandada ekstravaqant vərdişlər və meyllər bəxş etdi.

Ancaq psixoloji romanlarda bu "qəribəliklər" xarakterin mahiyyətindən qaynaqlanırsa, Dupinə bunlar yalnız başqalarını müşahidə edə bilmək üçün lazımdır. Dupin nə təxəyyülün zənginliyi və qəribəliyi, nə də erudisiyanın genişliyi baxımından Aşerdən geri qalmır. Lakin onun şüurunun fəaliyyəti dar bir intellektual məkanla məhdudlaşmır.

Onun real dünyaya, gündəlik həyata çıxışı var, tapmacaları ağıl üçün olduqca əlçatandır. Burada real və xəyali dünyalar mükəmməl tarazlıqdadır və Dupin şüurunun fəaliyyətinin heç bir tərəfi manik formalar almır.

Onun "düşdüyü" bədnam "trans" mahiyyət etibarını ilə transın təzahüründən başqa bir şey deyil, çünki zehnin nəzarəti bir saniyə zəifləmir, nitq tonu sakitliyi, diksiyanı - aydınlığı itirmir. Bu, daha çox intellekt qüvvələrinin cəmləşdiyi, həll edilməli olan vəzifəyə cəmləşdiyi xüsusi bir vəziyyətdir. Bununla belə, səthdə yatmayan şeylər var. Dupin və Leqrandada geri çəkilmələri, tənhalığa meyilli olmaları, təklifə təcili ehtiyacları Ponun psixoloji romanları ilə birbaşa əlaqəsi olmayan mənbələrə malikdir.

Onlar 19-cu əsrin ortalarında Amerika romantik şüuruna xas olan ümumi xarakterli müəyyən fəlsəfi fikirlərə qayıdırlar. Tək qəhrəman romantik ədəbiyyatda adi bir yerdir.

Onun tənhalığı mütləq və ya nisbi, məcburi və ya könüllü, fiziki və ya mənəvi ola bilər. Bu, romantik xarakteri müşayiət edən müəyyən keyfiyyətdir və eyni zamanda romantik şüurun fəaliyyət göstərməsi üçün şərtidir.

Romantik qəhrəmanın tənha gəzintilərə, uzun səfərlərə, tənha yerlərdə yaşamağa, gecə oyaqlıqlarına qarşısızalmaz bir meyli var. Şairlər barışmaz əli ilə onu adi sosial mühitdən qoparıb sürgünə, səfərə, həbsxanaya və ya könüllü həbsə

göndərilər. Onunla yerin ucqar guşələrində, tənha qalalarda, qala zindanlarında görüşmək çətin deyil.

Yalnızlığa meyl romantik bir qəhrəman üçün psixoloji normadır, tək qala bilməmək bir patoloji. İnsan dünyanı tanımaqda Allahla (mütləq ruh, ümumbəşəri qanun, ehtiyat qüvvələr, universal ruh və s.), təbiət və özü ilə tək qalmalıdır.

Edqar Allan Po dərindən əmin idi ki, ağıl və ehtiras bir-birini istisna edən anlayışlardır. O, dəfələrlə aqlın ehtiraslar sferasında aciz olduğunu, burada onun qələbələrinin qısamüddətli olduğunu və dəhşətli dərəcədə baha başa gəldiyini iddia edirdi. Ehtiras insanın təfəkkür qabiliyyətini iflic edir, aqlın zəfəri isə ancaq ehtiraslara qalib gəlməklə mümkündür.

Edqar Allan Po sırf intuisiya və təxəyyül əsasında şüurun məhdud imkanlarını nisbətən erkən qavramışdır. O, bunu təkçə nəzəri cəhətdən deyil, həm də praktiki olaraq, yalnız öz nəzəriyyəsinə görə, praktiki olaraq, öz ədəbi təcrübəsinə görə dərk edirdi.

Psixoloji romanlarda yazıçı intellektin fəaliyyətinin ciddi məntiqi nəzarətdən məhrum olduğu, təxəyyül, fantaziya və intuisiya gücünə verildiyi bir şüur modeli yaratmağa çalışmışdır. Eyni zamanda, o, vəzifələrini asanlaşdırmadı və ibtidai, yoxsul, təşəbbüskar olmayan bir şüurla sınaqdan keçirmədi. Yaradıcı ağılla maraqlanırdı, həqiqəti axtarırdı. Əbəs yerə deyil ki, psixoloji romanların qəhrəmanları düşüncələri tamamilə mədəniyyətin, incəsənətin, elmi biliklərin öyrənilməsinə yönəlmiş insanlardır.

Üstəlik, onlar istedad, yaradıcılıq, hətta bəzi dahi istedadlıdırlar. Lakin belə şüur məntiqsiz, xaotik, xəstədir. Bu nəticə süjetin bütün komponentlərinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır, gözəgörünməz və müstəqil şəkildə yaranır. Po romanlarını oxuyarkən biz həmişə əmin ola bilmərik ki, qəhrəmanın şüurunun xəstəliyi yalnız təxəyyülə yönəlmiş intellektin məntiqsizliyi prinsipinin nəticəsidir. Ancaq əmin ola bilmərik ki, zehnin xaotik fəaliyyətinin səbəbi xəstəlikdir.

Po nöqteyi-nəzərindən deduksiya və induksiya ənənəvi elm üçün mövcud olan “metafizik” biliyin iki üsulu, iki yoludur. O, birincisini Aristotel və Kantın fəaliyyəti ilə, ikincisini Bekon və onun davamçılarının əsərləri ilə əlaqələndirir.

Ən məşhuru ingilis şairi S. T. Koleric tərəfindən hazırlanmış nəzəriyyə idi. Şüurun yaradıcılıq qabiliyyəti ideyası, çox güman ki, Kantın bəzi prinsiplərinin analoqu kimi Coleridge-dən yaranmışdır.

Kantın hissiyyatla qəbul edilən dünyanın cisimləri və hadisələri ilə məşğul olan ağıl ilə ali varlıqların transsendental qavrayışına yönəldilmiş ağıl arasındakı fərq haqqında ideyası - bütün bu ideyaları Kolericə təxəyyül konsepsiyasında tapmaq olar.

Fantaziya (fantaziya) ixtiyari birləşmələr yaradır, təxəyyül (təxəyyül) hisslərin axını, hiss obrazlarını yeni modellərə çevirir. Bu prosesdə intuisiya son dərəcə mühüm rol oynayır ki, bu da obrazların, hisslərin, duyğuların, cisimlərin və hadisələrin xaosunda Kolericə forma dediyi və mahiyyətə nə adlandırılmalı olduğunu görməyə imkan verir.

E. Po yazır: “İntuisiya o induksiya və deduksiyalardan irəli gələn inamdan başqa bir şey deyildir ki, onların prosesləri o qədər qaranlıqdır ki, şüurdan qaçır, ağıldan qaçır və ya bizim ifadə etmək imkanımız xaricindədir”. Əslində, bədnam Dupin metodu intuitiv olaraq yaranan fərziyyənin məntiqi təsdiqindən başqa bir şey deyil.

2.2 E.A.Ponun detektiv novelları yazıçının fəlsəfi görüşlərinin bir hissəsi kimi

Ponun fəlsəfəsi (yaxud onun fəlsəfəsi adlandırmağa razılaşacağımız o estetik-kosmoloji mülahizələr) dörd dialoqda, aforistik “Marginaliya”da, həmçinin bir neçə poetik oçerkdə və böyük “nəsrə şeir”də “Evrrika”da təqdim olunur.

Sonuncu həm məşhur elmi traktata, həm də qnostik mətnə bənzəyir. “Evrrika” bizim təhlilimizin mövzusu və E.Ponun dünyanı qavrayış tərzinin yenidən qurulması üçün əsas material olacaq, yəni bir növ onun təfəkkürünün

dünya modelləri kimi başa düşə bilərik. Bütün bunları aydınlaşdırmaq üçün, əvvəlcə yazıçının yaradıcılığında qnostik meyllər məsələsinə qısaca toxunaq ki, bunun açarı Barton Levi Sent Armandın bu problemi araşdırarkən istinad etdiyi aşkar mistik simvollarla deyil, psixologiyaya həsr olunmuş əsərlərlə təmin olunur.

Edqar Ponun “Uilyam Vilson”, “Nağıl ürək”, “Ziddiyyətin iblisi” və “Qara pişik” povestləri insanın ilkin ehtiyacı kimi ziddiyyətin təhlilinə həsr olunub. Əgər, R.Emerson və U.Uitman bu keyfiyyətin müsbət tərəfini nümayiş etdirirdilərsə, Ponun hər hansı hərəkətə münasibətdə faciəvi, travmatik, konfliktli və eyni zamanda elementar komponentinə diqqət yetirmişdir.

O, ziddiyyət haqqında yazırdı: “Nəzəri cəhətdən heç bir səbəb bundan daha əsassız ola bilməz, amma əslində bundan güclü səbəb yoxdur” “Evrika”da deyilir ki, hər birimizdə İlahi ürək döyünür. Bu, fərz etməyə imkan verir ki, insana məxsus bəzi keyfiyyətlər vasitəsilə Allahı dərk etməyə cəhd etmək olar, xüsusən də bunlar ilkin keyfiyyətlədirsə. azgınlıq kimi keyfiyyətlərə istinad edir.

Po hesab edirdi ki, Allahın iradəsi ilə kainat “düzgün olandan çoxların yanlış vəziyyətinə” keçdi. “Niyə” ” sualının cavabı yuxarıda qeyd olunan psixologiya hekayələrində tapılır: Allahın iradəsinin sözcüsü olan insan kimi, Allah da özü ilə ziddiyyət təşkil edir.

Onun dizaynı qeyri-xətti və daxili ziddiyyətlidir. Qnostisizmdə də buna bənzər şeylərlə rastlaşırıq: “.Bu mütləq şəxsiyyət nədənsə birdən-birə bütün çatışmazlıqları, səhvləri, dram və faciələri, hətta məhdud fiziki şəxsə xas olan bütün cinayətləri ilə birlikdə tamamilə insani davranmağa başlayır” [4].

Bununla belə, Evrikanın müəllifi ilə Transsendentalistlər arasındakı mübahisənin Müqəddəs Armand [14] kimi qnostiklər və neoplatonistlər arasındakı mübahisəni yenidən canlandırıldığını iddia etmək çox ehtiyatla aparılmalıdır.

Qnostiklərin öz fəlsəfəsinin təməl daşı olan İlahın ifrat antropomorfizasiyası Poya tamamilə yaddır. Onun üçün Allah ilk növbədə dünyanı idarə edən iradənin mənbəyidir.

Bu, monizm məsələsini ortaya qoyur. Edqar Allan Po yalnız müəyyən, məhdud mənada monist hesab etmək olar, burada söhbət onun mülahizəsinin əsas obyektini kimi ulduzlar kainatından gedir.

Evrıkaya görə, bizim sonlu ulduzlar kainatımız saysız-hesabsız digər “sümükləşmiş” kainatlarla yanaşı, şairin təbirincə desək, hüdudsuz fəzada kainatlarda yerləşir və onu müəyyən etmək üçün Blez Paskala aid metaforadan istifadə etmişdir: “kürə, mərkəzi hər yerdə, çevrəsi isə heç yerdə deyil” [9].

Sərhədsiz bir sferaya səpələnmiş kainatlar öz qanunlarına tabedirlər, bizim dünyamızın qanunları ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. “Hər biri ayrı-ayrılıqda və müstəqil olaraq öz və xüsusi Tanrının qoynunda mövcuddur” [9]. E.F. Osipova "Edqar Ponun tapmacaları" monoqrafiyasında diqqətimizi ona cəlb edir ki, çoxlu kainat ideyası Po W. James və B. Bloodun plüralizmini qabaqlayırdı [8, s. 83].

Məkan metakainatı daxilində dünyalar toplusunu müəyyən etmək üçün astrofizik M. J. Riz tərəfindən irəli sürülən “çox aləm” terminini götürməyi təklif edirəm. Gəlin ulduz kainatımızın mənşəyi mövzusunə keçək. Ponun 1848-ci ildə ifadə etdiyi fikirləri 1931-ci ildə katolik keşişi Georges Lemaitre tərəfindən irəli sürülmüş nəzəriyyəyə yaxınlığı ilə maraqlıdır.

Evrıkadan Allahın ilkin hərəkətlə yaratdığı ilkin zərrə ilə bağlı bir keçid belədir: “İndi biz fərz etməli olduğumuz kimi, Zərrənin yaradıldığı son məqsədə - yəni son məqsədə, Nə qədər ki, bizim mülahizələrimiz hələ də onu görməyə imkan verə bilər - ondan Kainatın qurulmasına, Zərrəyə qədər”.

Lemaitre onu da irəli sürdü ki, bütün materiya əvvəlcə sıxılmış bir parçadır - "ilkin atom" və ya yaradılış zamanı müxtəlif istiqamətlərə səpələnmiş, partlayan "kosmik yumurta".

"Kosmik yumurta" anlayışı Ser Artur Eddinqton (ən azı 1933-cü ilə qədər) tərəfindən "iyrənc" tapıldı, o, daha sonra, 1940-cı ilin sentyabrında Edqar Allan Ponun bioqrafı Artur Quinnə Evrika ilə bağlı məktub göndərdi [12], o, müəllifinin riyazi zehniyyətinə işarə etdi, lakin ümumiyyətlə onu eksentrik bir nəzəriyyə hesab etdi [4].

Alberto Kappi Eddinqtonun məktubunu şərh edərkən əsaslı şəkildə etiraz edirdi ki, Po riyazi deyil, kosmoloji şüura malikdir. Kappinin Po konsepsiyasında maddənin ilkin vəhdətinin əsas metafizik prinsip olduğunu iddia etməsi qəribə və tutarsız görünür [11].

Böyük yazıçını riyaziyyatçı kimi görməkdən haqlı olaraq imtina etməklə yanaşı, onu metafizik kimi təqdim etmək kimi alternativ səhvə yol verməməli idi. Əlbəttə, Po özü tez-tez özünü metafizik hesab edirdi və hətta bu fəlsəfi intizamda inqilab etməyə çalışırdı, bunu Corc R. Eveletə yazdığı məktubu da sübut edir: “Mənim irəli sürdükülərim (zamanla) Fizika və Metafizika Elmləri aləmində inqilab edəcək. ..” (sitat gətirir: [11]).

“Birinci fəlsəfə”nin nümayəndələri kimi o, varlığın mənşəyindən danışır, lakin dini kosmologiya nöqtəyi-nəzərindən danışır və heç bir şəkildə, üstəlik, özünün adlandırdığı ərazidə səyahətə çıxmada danışır. “Metafizikanın dumanlı ölkəsi” (“Metafizikanın bulud ölkəsi”) [11].

Məhz belə sərgərdanlığa meylinə görə o, Leybnisi günahlandırır. Ponun öz fəlsəfəsində metafizika ilə əlaqəli hesab etdiyi şey onun birbaşa əksidir - bəzi səmərəli fiziki fərziyyələrin və fəlsəfi fikirlərin (məsələn, Olbers paradoksunun həlli, Böyük Partlayış fərziyyəsi kimi) mənbəyinə çevrilən dialektika. və "qara dəliklər", ekvivalent kütlə və enerji, noosfer, Vasiliev məntiqinə və qnoseoloji anarxizmə yaxın olan bəzi fikirlər).

Metafizikaya gəldikdə isə, Po yalnız öz poeziyasının musiqililiyi ilə ona töhfə verə bilərdi, o şərtlə ki, Rudolf Karnapın ümumi fəlsəfə ilə bağlı fikri ilə razılaşsın.

Bundan əlavə, Ponun istinad etdiyi "Paskal sferası" metaforası bədii obrazlar və dialektika dünyasında sağ qalır, lakin metafizik cəhətdən çətin ki, ardıcıldır, bunu xüsusilə Rene Quenon qeyd edib: dünyanın hadisələri metafizik olaraq hər yerdə mövcuddur və hər şeydən üstün olan və heç bir yerdə tapılmayan mərkəzi ilkin nöqtə ətrafında fırlanır.

Lakin Edqar Allan Ponun fəlsəfəsindəki əksliklərin dialektikası iki başa düşülən (Allahın iradəsinin anlaşılmaz qanununa qarşı) əsas qanunların - cazibə (cazibə) və itələmə (çəkilmə) vəhdətində və mübarizəsində öz ifadəsini tapır.

İndi keçək Ponun dini dünyagörüşünün “təfsirlərin ziddiyyəti” məsələsinə. Bir tərəfdən kainat ilk zərrədən yaranmış, Allahın iradəsi ilə onun ruhundan yaradılmışdır və ilahi ruh bütün yaradılışda təcəlli edir, onu istiqamətləndirir. Allah dünyada immanentdir. “İndi isə – bu ilahi Ürəkdir – bu nədir? O, bizimdir” [9] Digər tərəfdən, yazıçının bəzi mülahizələri onun deizmindən danışmağa əsas verir, məsələn, “Sözün Qüvvəti” dialoqundan allahla bağlı bu fraqment: “Yalnız başlanğıcda yaratdı. İndi bütün kainatda daimi olaraq həyat üçün doğulan o zahiri məxluqları ilahi yaradıcı qüvvənin birbaşa və ya bilavasitə nəticəsi kimi deyil, yalnız dolayı və ya təsadüfi hesab etmək olar” [10].

E.F. Osipova, görünür, qəti şəkildə əmindir ki, burada heç bir sual yoxdur və Poe və Lord Cherbury arasında Voltaire arasında, əlavə olaraq, magistral yol çəkilə bilər. “Edqar Ponun tapmacaları” monoqrafiyasında deyilir: “Professor (L.Stivensi nəzərdə tutur. – V.Ç.), lakin əsas məsələni – Po deizmini, onun ilk təkan haqqında fikirlərini, iştirak etməməsini fərq etmədi.

Lakin dünya, Po nöqteyi-nəzərindən Tanrının rəssam kimi fəaliyyət göstərən süjetidir, dizayndır. Qnostiklər kimi yazıçı da dünyanı bir növ “uydurma hekayə” kimi başa düşürdü. Və bu dünya ilahi ruhun konsentrasiyası olan ilk zərrədən Allahın iradəsi ilə yaradılmışdır. Daha əvvəl Emerson haqqında yazdığı kitabda E.F. Osipova yazırdı ki, “Sözlərin gücü” əsərində Po “Tanrı” və “tanrı” anlayışlarını qarşı-qarşıya qoyur [7, s. 73]. Fikrimcə, burada nəinki müxalifətdən, hətta sadə bir fərqdən danışmaq çətin ki, yersizdir: Allah (Tanrı), nəzərdən keçirilən dialoqa görə, Yaradan (Yaradan) deyil. İlah yaratmır.

O, ilahi mahiyyətin bir hissəsidir ki, onun vasitəsilə yaradılış aktı baş verir. Yəni kreasionist aspektdə (və onların söhbətindən görüldüyü kimi nə Oinos, nə də Aqatos, sadəcə olaraq, digəri ilə maraqlanmır), onlar eynidirlər. Məncə, Po yaratmayan, lakin ondan dünyanın yarandığı (yəni obyekt) fəaliyyətinə və Tanrının (yəni subyektin) passivliyinə, hətta hərəkətsizliyinə işarə edir. yaradıcı

adlandırılınsın, çünki yaradıcılıq burada saf iradə aktı kimi görünür və yaradılışın anonimliyini nəzərdə tutur.

Problem ondadır ki, həm bu material, həm də bu yaradıcı iradə yalnız Allaha xasdır. Dünyanın yaradılması İlahi ideyanın (süjetin) onun zərrəsindən Allahın iradəsi ilə həyata keçirilməsidir. Və Edqar Ponun dünya modelində iradənin öz daşıyıcısı ilə eyni olmadığı (şüursuzluq fərziyyəsini xatırladan) olmadığından, Tanrı planın müəllifi olaraq qalır (bu, ilk yaradılışdır), lakin təcəssüm. Düşüncə material vasitəsilə təcəssüm olunur. Həmin dialoqa görə, “bütün hərəkətlərin mənbəyi düşüncədir, bütün düşüncələrin mənbəyi isə Tanrıdır” [12]

Siz bunu deizm adlandırma bilərsiniz, lakin bu halda belə güman etmək lazımdır ki, Po özü əsərlərinə yalnız ilk impuls vermiş, onların sonrakı taleyində iştirak etməmişdir. Bu isə şairin “Yaradıcılıq fəlsəfəsi”ndə qeyd etdiyi poetik əsər yaratmaq nəzəriyyəsinə uyğun gəlmir: “Qarğa” poemasının kompozisiyası bu əsədə əvvəldən müəllifin fikrinə tabe olaraq göstərilir. bitirmək.

Lakin bu ağılın ideyaları nadir hallarda müəllifin özünə tabe olur. Onların bəziləri apriori, digərləri isə spontandır. Yaradıcılıq prosesinə müəllif nəzarətinin dərəcəsi nə olursa olsun, müəllif həmişə tam müəllif deyil və məhz ona görə ki, onun idarə etmək qabiliyyətində zaman hissi, məkan hissi və digər eksperimental komponentlərdən əvvəldir. Allaha bənzətməsi Onun iradəsi sayıla bilən daxildir.

Ponun yaradıcılığında estetik və kosmoqonik arasında bənzətmə fərziyyəsini qəbul edərkən deistik şərh qorumaq mümkün deyil. İlahi miqyasda ilk təkən kainatın əvvəldən axıra, sonra yenidən başlanğıca qədər taleyidir, “ikinci dərəcəli” yaradılış isə onun daxilində inkişaf edir və ciddi şəkildə müəyyən edilir [7].

“Sözlərin Gücü” dialoqunun mənası mənə deizmdə deyil, hər şeyin real olduğu, təmsilinə təkən verilə bilən ifadədə görünür. Bu və ya digər şəkildə Tanrının ruhu və iradəsi Edqar Ponun fəlsəfəsində dünyanın əsas prinsipi, onun materialıdır. Deizmə zahiri oxşarlıq bir tərəfdən Edqar Allan Ponun kosmologiyası ilə digər tərəfdən deistlərin ideyaları arasındakı daxili fərqi daha aydın şəkildə ortaya qoyur.

Ponu deist adlandırmaq olmaz, necə ki, belə bir hərəkətdən danışan şəxs onun tərəfindən adlandırılı bilməz, bununla da “öz-özünə mövcud olan və konsubstant olan Allah birdən-birə öz iradəsinin dalğası ilə hər şeyə çevrildi, hər şey və hər kəs belə oldu [8].

Lakin Po fəlsəfəsinin deist şərhini qəbul etməkdən imtina edərsə, digər ifrata düşmək təhlükəsi var: panteist şərh, məsələn, C.Bodler, V.Bryusov buna meyl edirdilər [8, s. 84]. Bir panteist (eləcə də müşrik və bütperəst!) Edqar Allan Po sağlığında ilahiyyatçı Con Henri Hopkinsi tənqid etməyə çalışdı.

Əlbəttə, Bodler və Brüs tez-tez Ponun dünyagörüşünə özlərinin orada tapmaq istədikləri xüsusiyyətləri aid edirdilər və bu, Amerika dahisinin onlara göstərdiyi təsirin bəhrələri ilə yüz qat kompensasiya olunurdu. D.G-nin tənqidi ilə bağlı.

Hopkins, mən yalnız onu deyim ki, Po çox tanrılı və ya bütperəst ola bilməzdi, ona görə ki, bir çox müxtəlif kainatlarda varlığını fərz etdiyi digər tanrıların bizim dünyamızla heç bir əlaqəsi yoxdur [9].

Daha doğrusu, bu halda biz bir növ metapoliteizmlə məşğul oluruq ki, ondan müvafiq dini aspekt istisna olunur. Bundan əlavə, "Evrrika" açıq-aşkar anti-panteist xarakter daşıyır, bunu müəllifin aşağıdakı kifayət qədər sərt sözləri sübut edir: "Təbiət və Təbiət Tanrısı fərqlidir, heç bir düşünən varlıq buna uzun müddət şübhə edə bilməz" [9]. "Evrrika"nın elə ilk səhifəsində belə sözlərlə rastlaşırıq: "Etnanın zirvəsindən yavaş-yavaş gözlərini ətrafa yönəldən adam, əsasən, açılan mənzərənin əhatə dairəsi və fərqliliyi ilə heyran qalacaq.

Yalnız dabanları üzərində sürətlə fırlanmaqla onun birliyinin əzəmətindəki panoramanı dərk etməyə ümid edə bilərdi. Amma Etnanın zirvəsində heç kəsin dabanları üstə fırlanmaq ağına gəlmədiyindən, heç kim onun beyninə perspektivin tam unikallığını qəbul etməmişdir..." [9].

Bu fraqment Edqar Allan Ponun dünyagörüşündə holizmin dominant roluna işarə edir. Əfsanəyə görə özünü Etna vulkanına atan Empedoklun da adı yada düşür. Po 1836-cı il üçün "Pinakidia" əsərində bu haqda yazırdı: "Empedokl dörd

elementdən ibarət sistemi tanıdı və onları “principium amicitiae”² və “principium continionis”³ adlandırdığı iki prinsipə əlavə etdi. Onlar cazibə və itələmədən başqa nədir? ([15]-dən sitat gətirilmişdir).

Empedokl və Ponun fəlsəfi baxışları arasındakı əlaqəni xüsusilə Peter S. Page [15] və A. Kappi [11]. Peyc diqqətimizi amerikalı yazıçının Diogen Laertiusun “Filosofların həyatı” kitabından və Çarlz Antonun bir vaxtlar məşhur olan “Klassik lügət”indən Empedokl haqqında məlumat almasına yönəldir.

Bu mənbələrin hər ikisi qədim həkim və mütəfəkkiri ictimaiyyətdə yaratdığı təəssüratla ən çox maraqlanan şarlatan kimi təqdim edirdi. Bu əsasda Peyc “Evrika”nın ironik bir əsər olduğuna inanaraq, uzağa gedən nəticələr çıxarır və buna sübut kimi Po kosmologiyasının ona absurd görünən müddəalarını gətirir.

Xüsusilə, o, “tək formanın” (“bir formalı”) birinci zərrəsinin eyni zamanda “formasız və boş” (“formasız və boş”) ola biləcəyindən narahatdır [15]. Əgər biz Peycin çaşqınlığını bölüşsək, onda tədqiqat həm də, məsələn, Lao Tzunun "böyük meydanın küncələri yoxdur" və "böyük meydanın küncələri yoxdur" yazan hipotetik ironik traktatında istinad etdiyi "şarlatan"ın axtarışına yönəldilməlidir.

Peyc əmindir ki, Po öz kitabı ilə incəsənət və elm, poeziya ilə həqiqət arasında möhkəm bir xətt çəkmək istəyir. Şəxsi məqsəd, onun nöqtəyi-nəzərindən, R.V.-nin intuisiyaizmini tənqid etmək idi [10].

Amma mən P.S.-dən fərqli olaraq. Peyc, müəllifin fikrini daha yaxşı başa düşmək üçün onu içəriyə çevirmək lazım olduğuna inanmağa meyli deyil: Ponun intuisionizmi göz qabağındadır və bu halda onun Emersonla uzunmüddətli polemikası razılığa yol verir.

"Təbiət haqqında" və "Təmizlənmə" şeirlərinin müəllifi Empedokl üçün poeziya, (əvvəlki) elm və fəlsəfə arasında əsaslı fərq yox idi.

Onların hamısı müasir dünyada “fənlərarası” adlanacaq vahid biliyin hissələri idi. Edqar Allan Po isə P.S.-in fikrincə əksinə. Kosmoloji essesini şeir adlandıran Peyc sənətlə elm, poeziya ilə həqiqət arasındakı sərhədi silmək istəyirdi.

O, bədii yaradıcılığa rasionalist, elmə isə vasitə kimi yanaşırdı. Cazibə və itələmə qüvvələrinə və Empedoklun dostluq və düşmənçilik prinsiplərinə gəlincə, A.Kapi ilk baxışda əhəmiyyətli olan fərqi aşkar edir: “Həqiqətən də Po qüvvələrinin metafizik təbiəti onların fiziki xassələrindən ekstrapolyasiya olunur.

Əksinə, Empedokl kainatı müstəsna olaraq metafizik konstruksiyadır...” [11]. Bununla belə, Sokratdan əvvəlki dövrlərin fəlsəfəsində (o cümlədən Empedokl) və A.F. Losev, hətta Ellisin "Evrika"nın müəllifini müqayisə etdiyi Platonun fəlsəfəsində də metafizik (ideal) və fiziki (maddi) arasında aydın fərq yoxdur [5]. Poya gəlincə, onun əsərlərini oxuyanda E.V.-nin paylaşdığı kimi təəccüblənmək olar.

Qolovin [1], Lavkraftın irsini öyrənərkən: "dəhşət" sahəsindəki tələbəsi kimi, ruhani adlandırmaq istədiyimiz o qədər çox əsərin yaradıcısı, əmin materialist idi. “Qeyri-maddilik mövcud deyil” o, The Mesmeric Revelation-da yazdı. Dünyada hər şey maddidir, o cümlədən ruh, can, ideal. Bu, Losevin qədim yunan mütəfəkkirləri arasında kəşf etdiyi həmin “mistik materializm”dir.

Edqar Ponun fəlsəfəsində fərq idealla material arasında deyil, ilahi ilkin materiya “real nihil” ilə bütün digər materiya arasında mövcuddur. Bu halda ilahi fəvqəlmaddə (yəni ruh) bütün materiya nüfuz edir. Maddə 1) üzvi - aşağı, məhdud, təşkilatlanmaya ehtiyacı olan və 2) qeyri-üzvi - daha yüksək, qeyri-məhdud və təşkilatlanmaya ehtiyacı olmayanlara bölünür.

. “Ölüm içində həyat” vasitəsilə üzvi maddədən qeyri-üzvi materiya tədricən keçid materialın iyerarxik səviyyələrinin – işgəncə və iztirabla qarışmış qeyri-kamil ləzzətlərdən, Allahla və Allahda vəhdət xoşbəxtliyinə qədər keçməklə mümkündür. Ponun supermatterini üzvi varlığın genetik kodu və ya yaddaşı ilə müqayisə etmək olar.

Sadə məsələ üçün müəyyən edilir, lakin onunla eyni deyil. İlkin maddi substansiyanı transsendent Tanrının atributu, sadə materiyanı isə bu substansiyanın qəzası hesab etmək olar. Əgər fəvqəlmaddənin maddi nihil olduğunu nəzərə alsaq,

onda belə nəticəyə gəlmək olar ki, heç bir şey Allahı və sadə materiyani həqiqətən birləşdirmir, lakin deistik mənada heç bir şey onları birləşdirmir.

Məhz ilkin maddi substansiyanın yoxluğu vasitəsilə transsendent Tanrı dünyada immanentdir. Po kainatı eyni zamanda həm maddi, həm də illüziyadır. “İlkin zərrə var olmaq istəyi ilə aktı, daha dəqiq desək, Kainatın təmsilini tamamladı”.

“Evrika”dan, dialoqlardan, eləcə də onların tənqidi şəkildə qəbul edilmiş şərhlərindən biz Po dünyasının ümumi modeli haqqında onu cədvəl şəklində təqdim edərək aydınlıq üçün aşağıdakı nəticəyə gələ bilərik. Orada göstərilən elementlərin əksəriyyəti bu məqalədə qeyd edilmişdir. Bu sxem Ponun dünyagörüşünün prioritet komponentlərini görməyə imkan verir.

Onun bəstələrində intonasiyaların mürəkkəb polifoniyasını nəzərə alsaq, ən azı başlanğıc nöqtələri və əsas əlaqələrlə bağlı aydın olmaq vacib görünür. Və sonra Podan nümunə götürərək intuisiyaya etibar etmək mümkün olacaq.

Amerika ədəbiyyatında alman və ingilis romantiklərinə yaxın incəsənət və yaradıcılığa baxışlar Edqar Allan Po tərəfindən ifadə edilmişdir. Onun ədəbiyyat və incəsənət haqqında Qərbi Avropa romantik estetikası sisteminə uyğun baxışları XVIII əsrin rəşonalizmi ilə bağlı bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir.

E.Po estetikası, bir tərəfdən, Avropa romantik estetikası və fəlsəfəsi ilə bağlıdır, digər tərəfdən, 19-cu əsrin sonlarının dekadent baxışlarına yaxındır. Q. Zlobin yazır: “Ponun bəzi nəzəri mülahizələri, əsasən, 1856-1857-ci illərdə Amerika romantikindən üç cildlik tərcümə və onun haqqında bir sıra məqalələr dərc etdirən Bodler vasitəsilə fransız simvolistləri tərəfindən toplanmışdır. transformasiya olunmuş və birtərəfli şərhədə müasir modernizm estetikasına daxil oldular” [1. S. 20].

E.Po yaradıcı təxəyyülün ənənəvi romantik konsepsiyasını, sanki romantizmdən simvolizmə və estetikaya körpü atan elmi prinsiplərlə, onun frenologiyaya həvəsini - insanın psixi xüsusiyyətlərinin kəllə quruluşundan asılılığı

nəzəriyyəsinə - elmi prinsiplərlə əlaqələndirirdi. estetikasını Qərbi Avropa tənqidi realizminə və gələcəkdə naturalizmə yaxınlaşdırmışdır.

E.-nin mesmerik təcrübələrə və “heyvan maqnitizminə” məftun olması ümumi Avropa həyatında ənənəvi bir hadisə idi, Balzak, Stendal, Merime və başqaları da bu hadisələrlə maraqlanırdılar.

G. Prozorov hesab edir ki, bəlkə də birincisi "öz vətəninə E. Po sənətin mahiyyətini və məqsədini dərk etməyə çalışıb...".

O, bütün romantiklər kimi gözəllik idealını reallığa qarşı çıxararaq yaradıcılığa ciddi riyazi və elmi yanaşma təklif edirdi. Coleridge-dən, E. Po insanlara həzz gətirməkdən ibarət olan sənətin məqsəd və vəzifələrini götürür. E.Po estetikasının əsas anti-xristian məqamlarından biri sənətin (gözəlliyin) əxlaqa qarşı qoyulmasıdır, “intellektlə əlaqəsi yalnız ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.

Onlar vəzifə və həqiqətlə təsadüfən təmasda olurlar. Sənətin bu cür təfsiri E.Poya ölümü estetikləşdirməyə imkan verdi. Deməli, o, iddia edir ki, “gözəl qadının ölümü, şübhəsiz, dünyanın ən poetik mövzudur” [11].

Alman filosofları və romantikləri kimi E.Po da insan şüurunun əsas mənasını ənənəvi rasionalist biliyə əlçatmaz olan Ən Ali Həqiqəti dərk etməkdə görürdü. O, Ali Gözəllik vasitəsilə belə bir həqiqətə yaxınlaşmağın mümkünlüyü barədə romantik bir fikrə sahib idi. Yaradıcı insanda Ali Gözəlliyə inisiyasiya, E.Ponun fikrincə, yalnız xüsusi emosional vəziyyətlərdə baş verir, ekstaza yaxın olan “ruhun ülvə həyəcanını” nəzərdə tutur. Alman filosofları və romantikləri bu vəziyyəti şüuraltı aspekt və ya intellektual intuisiya kimi şərh edirdilər.

Yazıçı bütün romantiklər üçün ortaq mövqə ifadə edir ki, heç bir şair Ali Gözəli təsvir etməyə qadir deyil. Onun məqsədi oxucuda emosional yüksəliş oyatmaqdır ki, orada yalnız bu Gözəlliyi dərk etmək mümkündür. “Gözəl,” E. Po yazır, “poeziyanın yeganə qanuni sahəsidir” (“Yaradıcılıq Fəlsəfəsi”). İnsan gözəllik üzərində düşünərkən həzz alır. Bununla belə, E.Po gözəli özünəməxsus şəkildə, “təsir”, “poeziya sahəsi kimi” açıq-aşkar sənət qanununa, “təsirlərin bilavasitə səbəblərdən qaynaqlanmasını bildiren qanuna...” görə şərh edir.

Bu baxımdan E.Po estetikasının mühüm prinsipi riyazi nizam, mütənasiblik, simmetriya, hissələrin mütənasibliyi prinsipidir, yəni. harmoniya. Yazıçı bu prinsipi yaradıcı insanın istedadının əsas əlaməti hesab edib, onu “zehni qabiliyyətlərin mütənasibliyi” kimi müəyyənləşdirib. O, insanın mükəmməl, xoşbəxt həyatını ətraf mənərə ilə qaynayıb-qarışmış, burada “ölçülərin, nisbətlərin, işığın xoş kombinasiyası”nın üzə çıxmalı olduğunu gördü. O, həm də kainatı nizamlı bir sistem kimi təsəvvür edirdi, hansı ki, “öz yüksək nisbətində şeirlərin ən ucasıdır” [12].

E.Po “Amerikan nəsr yazıçıları” məqaləsində “sərhədsiz olan” təxəyyülü belə təsvir edir: “O, bütün kainatda özü üçün material tapır. Çirkinlikdən belə gözəllik yaradır ki, bu da eyni zamanda onun yeganə məqsədi, qaçılmaz ölçüsüdür. E.Ponun estetik sistemini “rasionalist romantizm” adlandırmaq olar. Bu sistemin mərkəzində, Şelling kimi, sənət əsərinin bütün elementlərinin harmoniyası, mütənasibliyi və mütənasibliyi ideyası dayanır. Yaradıcılıqda böyük rolu, E.Poe görə, “şeydə ruhun və ya ideyanın mükəmməl ifadəsi” olan musiqi oynayır. Şeir və poetik texnika musiqidən doğulur. Poeziyadan danışarkən musiqi terminologiyasından istifadə edir və sətirin vaxtını musiqi ritmi ilə müqayisə edir. E.Ponun semantik və səs birləşmələri birləşir, misra musiqisi Hofmanın novellalarındakı misra musiqisi kimi semantik yük daşıyır.

E.Po yaradıcı insanın qabiliyyətlərini üç hissəyə bölərək, ürəyi gündəlik həyatda ehtiraslar sahəsinə, intellekti - həqiqət axtarışına yönəldir. O, təxəyyülü onların arasına qoyur, çünki aqlın yaradıcı yaradıcılıq funksiyası ona həvalə olunur, çünki yalnız onun sənət dili var.

Jak Lakan və Derridanın psixoanalitik müalicəsi geniş şəkildə məlumdur. Tənqidçi Olşanskinin qeyd etdiyi kimi, hekayə yaddaş daşıyıcısı, yazının itirilməsi və mənimsənilməsi ilə bağlı məsələləri həll etdiyi (və ya narahat etdiyi) üçün zehni aparatın işinin yaxşı təsviri rolunu oynayır. Oxşar şəkildə, Olşanski psixoanalitik işinin detektiv işinə bənzədiyini iddia edən Freydlə paralel aparır.

Gəlin Lacana müraciət edək. Məşhur psixoanalitik və filosof özünün məşhur “Seminarlar” əsərində ilk olaraq Fransada Bərpa dövründə baş verən hekayənin

hərəkətini təsvir edir. Hekayənin qəhrəmanlarından biri, kral cütlüyünün etibarından bəhrələnən nazir, kraliçanın məktubunu ərindən gizlətməyə çalışdığı xəcalətə diqqət çəkir. Nazir məktubun müəllifini və məzmununu dərhal təxmin edir.

Bu gizli yazısmadır. Məktub ehtiyatsızlıqla stolun üstünə atılırsa, bu, yalnız padşahın diqqətini cəlb etməmək üçündür.

Nazir cibindən məktub çıxarır. Onu stolun üstünə birincinin yanında qoyur. Sonra nazir sakitcə o çox kompromat məktubu götürüb cibinə qoyur, bir detalını da qaçırmayan, sənədin onu necə tərk etməsi ilə barışmalı olan kraliçanın qabağına qoyur [13].

Növbəti tədbirlər davam edir. Kraliça bu təzyiq alətini geri almalıdır. O, kömək üçün polisə müraciət edir. Polis (heç nə tapmamaq üçün janr tərəfindən yaradılıb) təbii olaraq məktubu tapmır. Problemi Dupin həll edir, məktubu tam olması lazım olan yerdə - nazirin kabinetində ən görkəmli yerdə, barmaqlarının ucunda tapır. Onu ələ keçirmək üçün Dupin küçədə güllə səsi eşidilməsinə şərait yaradır. Nazirin pəncərəyə tərəf getdiyi məqamdan istifadə edən Dupin məktubu götürür və yerinə başqasını qoyur, burada aşağıdakı sözlər yazılır: belə bir bədbəxt qisas planı Atreusdan deyilsə, Fiestadan da layiqdir. Bu məşum epizodda dastançının səsi, müəllifin ruhu detektivin üçüncü, çox dəqiq tərtib olunmamış obrazını təcəssüm etdirir.

Lacan qeyd edir ki, dram nazir nə vaxtsa səlahiyyətlərini təsdiqləməli olacaq zaman baş verəcək. “Məktubu göstər” deyəcəklər. “Budur” deyə nazir cavab verdi. Bu halda heç bir faciə olmayacaq.

Olşanski kraliçanın istəyindən, məktubun qaytarılması ilə bağlı isterik narahatlığından danışaraq, Lakanın şərhini güclü şəkildə “əsaslandırır”, yəni hekayənin psixanalitik təcrübə xüsusiyyətlərinə malik olduğunu göstərir, detektiv Dupin isə hərəkət edir. psixanalitik kimi. Lacan hekayəni daha dərindən təhlil edir, özünəməxsus Real, Simvolik, Xəyali terminləri ilə işləyir [14].

Tarixin simvolik quruluşu, Lakanın fikrincə, daha əhəmiyyətlidir. Hekayədə iki əsas səhnə var - məktubun oğurlanması səhnəsi və onun yenidən tapılması səhnəsi, əlavə olaraq, bir neçə ikinci dərəcəli səhnələr var. Məktubun qayıtdığı səhnə ikiyə bölünür. Dupin məktubu dərhal seçmir, o, tələ vəziyyəti yaratmalı və məktubun dublikatını hazırlamalıdır. Sonda bir xəyali səhnə də var ki, nazirin yıxılmasının şahidi oluruq.

Lacan diqqətimizi məktubun kral, kraliça, nazir, prefekt, müəllif, Dupin ilə eyni şəxs olduğuna diqqət çəkir. Yazı mövzu ilə sinonimdir. Bu, ən saf formada hərəkət edən bir simvoldur, dərhal oyununa cəlb edilmədən toxunulmaz bir simvoldur.

Oğurlanmış məktubun hekayətinin mahiyyəti ondadır ki, tale və ya səbəb-nəticə varlıq baxımından müəyyən edilə bilən bir şey deyil. Demək olar ki, hekayə personajları bu məktubu ələ keçirəndə özləri də elə bir şeyə qapılır və aparırlar ki, bununla müqayisədə onların fərdi xüsusiyyətləri azdır. Onların hər biri bir sıra səhnələrdə məktubun yaratdığı reallıqla bağlı öz funksiyalarını dəyişir.

Qəhrəmanların hər biri üçün yazı onun şüursuzluğudur. Şüursuzluq bütün nəticələri ilə, simvolik zəncirin hər bir halqasında personajların hər biri fərqli bir insana çevrilir.

Po “Yaradıcılıq fəlsəfəsi” əsəsində şeir üçün ən uyğun mövzunun sevimli qadının ölümü olduğunu yazırdı. Avropa romantikləri üçün, amerikalı müasirləri üçün də bu ifadə özünəməxsus səslənirdi, Avropa romantizmində əzab sentimental istehza adı altında gizlədilməli idi, onun birbaşa ifadəsi pis forma kimi görünürdü. Po romantiklərin kəşfləri ilə onlardan daha sərbəst məşğul olurdu, o, bir-biri ilə müxtəlif romantik yazı növlərini, mistik baxışları elmi fantastika və ya qotik romanla birləşdirdi və romantiklərin özlərinin hədsiz göründüyü motivləri daha da gücləndirdi. Eyni zamanda o, poeziyaya formal münasibətdə israr edirdi, hər söz, hər səs, bütün ritmik fiqurlar maksimum dəqiqliklə hesablanmalı idi, “Bütün şeirdə birbaşa və ya dolayısı ilə aparıcı olmayan bir söz olmamalıdır. nəzərdə tutulan vahid məqsədə”.

Emersona görə hər şeydə bu qədər artıqlıq, hər barmağında qiymətli üzük olan bir insana bənzəyirdi. Bununla belə, Ponun xoş zövqə zidd olması üçün səbəbləri var idi, o, ekstremal şəraitdə insan şüurunda nə baş verdiyini və deməli, insanın nə olduğunu anlamağa çalışırdı [15].

Bu, Ponun icad etdiyi janrların mənbəyidir - detektiv hekayə ("Morq küçəsində qətl") və ya Ponun digər əsərləri ilə birlikdə fantastik roman ("Müəyyən Hans Pfaalın fəvqəladə macərəsi") Avropa modernizminin əvvəlcə xoş zövqə zidd olan əsas mənbələri, ədəbiyyata adi dünyadan və gündəlik təcrübələrdən kənara çıxmaq üçün güclü vasitələr lazım idi.

Belə bir fikir var ki, Po amerikalılardan daha çox Avropa yazıçılara təsir edib. Doğrudan da, Emersondan Harold Bluma qədər ən nüfuzlu tənqidçilər hesab edirdilər ki, Ponun yazdığı demək olar ki, hər şey dəhşətlidir (Blumun "The Western Canon"da yazdığı kimi, burada ən məşhur Amerika şairinin adı cəmi bir neçə dəfə çəkilir).

Amerikadan kənarında Ponun əsərinə böyük maraq göstərən ilk şəxs onu fransız dilinə fəal şəkildə tərcümə edən Çarlz Bodler oldu. Amerikalı müasirinin qəsdən melanxolik və hüdudsuz demonizmində o, köhnə ədəbiyyatın "yaxşı zövqü" ilə heç bir əlaqəsi olmayan yeni poetik dilin mənşəyini kəşf etdi. Avropa modernizmi bütün regional versiyalarında Poya bu marağı qəbul etdi - məsələn, Rusiyada Valeri Bryusov və Konstantin Balmont onu qalxana qaldırdılar və Aleksandr Blok ən yaxşı şeirlərindən birini ona həsr etdi ("Payız axşamı idi. Yağış şüşəsinin səsi altında ...").

Podakı rus modernistlərini ictimai yaxşılığa və burjua əxlaqına tam biganəliklə yanaşı, hörmətli laymanı şoka salmaq istəyi cəlb etdi. Po həm də Latın Amerikasını sehrli realizminin atalarından biri oldu - onun hekayələri və şeirləri Xorxe Luis Borxes və Xulio Kortasarı ilhamlandırır. Nəhayət, Po-nun iyirminci əsrdə inkişaf etmiş janr ədəbiyyatına - detektiv, qorxu, elmi fantastika üzrə təsirini çox qiymətləndirmək çətindir, Konan Doyl və Hovard Filip Lavkraft onun hekayələrinə heyran idilər, Stiven King onu bütünləşdirirdi.

"Ot yarpaqları" qarışıq reaksiyaya səbəb oldu - ictimai əxlaqı pozmaqda ittihamlara qədər (tənqidçilər cinsi çalarlarla çaşqın idi), baxmayaraq ki, kitabın dərhal ciddi müdafiəçisi - filosof və esseist Ralph Waldo Emerson var idi. Uitmanın poeziyası bir çox cəhətdən Emersonun fikirlərinə yaxındır, onun fəlsəfəsi transsendentalizm kimi tanınan insan "mən"inə inam, onun hər bir fərdi ruhun bir hissəsi olduğu dünyanın Üstün Ruhunu tutmaq qabiliyyətinə əsaslanır.

Leaves of Grass-a ilk ithafda deyilir: "Mən Müasirlik Adamını oxuyuram". Whitman insan həyatının bütün sahələrinə - ən aşağıdan ən yüksək səviyyəyə qədər eyni dərəcədə müraciət edə bilən bir növ poeziya yaratmağa çalışırdı. Bu, bir növ poetik "kəpənək effekti"dir, kiçik böyükdə, böyük də kiçikdə, hər ikisi birlikdə – şairin "mən"ində əks olunur.

Ot Yarpaqlarının ən məşhur hissəsi olan "Özümün nəğməsi"nin açıq şəkildə ifadə etdiyi kimi, Whitmanın şeirləri narsisistik görünə bilər. Amma bu "mən" sadəcə Uolt Uitman adlı konkret şəxs deyil, "quşun baxışı ilə" hesab edilən Uolt Uitmandır – minlərlə amerikalıdan biri kimi. Yalnız fərddə tipik olanı görməklə Amerikanı və onun xəbərçisi olduğu yeni dünyanı başa düşmək olar.

Whitman yazır: "Biz hər şeyin həvəskar tələbələri, hər şeyin müəllimi və həvəskarlarıyıq" və ya: "Mənə aid olan hər bir zərrə sizindir". Onun ən yaxşı şeirləri və hər şeydən əvvəl məşhur "Özümün nəğməsi" varlığın bütövlüyünün, hər şeyin bir-biri ilə ayrılmaz həmrəyliyinə vəcdli təcrübəsini oymalıdır [16].

Bunda şair bir növ trans vəziyyətinə düşməyi bacaran uzun dövrləri, çoxsaylı sadalamaları və təkrarları ilə bibliya nəsrindən çox şey öyrənmişdir. Şair bu cür materialla işləməyi bilən müasir təbliğatçılarla maraqlanır və görünür, onlardan çox şey öyrənirdi. Whitman, Tanrının yerini insan "mən"inin tutduğu yeni Amerika dininin yaradıcılarından biri idi.

Edqar Allan Po məntiqi təhlilin dərinliyi və incəliyi ilə diqqət çəkən detektiv hekayəli hekayələrdə pioner rolunu oynayır. Cinayət intuisiyanın köməyinə gələn və təxəyyülün işini nizama salan elmi üsullarla açılır. İnsan şüurunun yaratdığı elə

bir tapmaca yoxdur ki, onu biliklə silahlanmış, iti hisslərə malik olan zirək adam həll etməsin [17].

Klassik detektivin formalaşması və inkişafını göstərən ilk növbədə bu prosesdə Edqar Allan Ponun rolu nəzərdən keçirilir. Bir çox tədqiqatçılar detektiv janrının yaranmasına təsir edən qədim mənbələrdən bəhs edərək Sofoklun “Edip Reksi”ni xatırlayırlar.

Edip obrazında şəxsi və zamansız, universal mənə birləşərək arxetipik, universal etik əhəmiyyətə yaxınlaşır. Maraqlıdır ki, bu faciənin qəhrəmanının adı E.-nin “Sən adamsan” (1844) povestində keçir, “İndi Edip rolunu oynayaraq, mən Rattleboro tapmacasını həll etməliyəm.

Mən sizə açmaq niyyətindəyəm - çünki məndən başqa heç kim bunu edə bilməz - dahiyənə bir ixtiranın sirrini, onsuz Rattleboro-da heç bir möcüzə olmayacaqdı - bir möcüzə, yeganə, əsl, hamı tərəfindən tanınan, mübahisəsiz və mübahisəsiz bir möcüzədir. ...”.

Roman 1844-cü ildə “Qodeys jurnalı” və “Xanımların kitabı”nda çap olunub və ilk dəfə 1874-cü ildə Rusiyada “Təqsirləndirilən meyit” adı ilə rus dilində nəşr olunub [18].

Daha sonra əsər “Bunu yaradan adamsan!” adı ilə çap olunub. Beləliklə, əsərin yeni adı qədim mifin əks-sədasını bibliya motivlərinin dərin çalarları ilə tamamladı. Po üçün bədii seçimin müəyyənədiçi prinsipi mifoloji şəxsiyyətin zahiri xüsusiyyətləri deyil, varlığın ölümcül dövrlərində insanın əxlaqi təcrübələrinin zamansız, universal əhəmiyyətini əks etdirən düşüncə tərzini, dominant ideyadır.

Məşhur amerikalı şair və nasir, ədəbiyyatşünas, amerikan romantizminin görkəmli nümayəndəsi Edqar Allan Ponun yaradıcılığında klassik detektivin kanonları qurulur.

Populyar janrın inkişafında geri sayım 1841-ci ildə Filadelfiya jurnalında "Graham's Lady's and Gentlemen's jurnalı"nda onun "Morq küçəsindəki cinayətlər" ("Morq küçəsindəki cinayətlər") romanının görünməsi ilə başlayır.

Növbəti "Mari Roqenin sirri" ("The Mystery of Marie Roget", 1842 - 1843) detektiv istintaqının aydın məntiqi ilə silahlanmış detektivin yüksək statusunu təsdiq edir və oxucunu bu işdə iştirak etməyə sövq edir. onunla intellektual yarış.

"The Purloined Letter" ("The Stolen Letter", 1844 - 1845) povestində inanılmaz versiya gerçəkləşir. Bütün bu qısa hekayələr romantik qəhrəman Auguste Dupin ilə bir növ "məntiqi hekayələr" ("məntiqi hekayələr") trilogiyasını təmsil edir.

Onların zahiri görünüşü E.Ponun yaradıcılıq prinsiplərinə tamamilə uyğundur, çünki əsərin kompozisiyasının tamlığı, niyyət və inkarın ahəngdar birləşməsi, təəssüratın bütövlüyünün formalaşması, "ümumi effektə" nail olunması həlledici idi.

E.Ponun detektiv əsərləri siyahısına iki povest də daxildir: kriptogramın deşifrəsinə əsaslanan "Qızıl-böcək" ("Qızıl böcək", 1843), eləcə də yuxarıda adı çəkilən "Sən adamsan" povesti. ". Sonuncuda, bir detektiv hekayə, bir insanın mənəvi dəyərlərini itirməsi və cinayət törətməyə hazır olması haqqında biblical məsələ qurulur.

E.Po detektiv süjeti elə qurur ki, düşünən oxucuya bütün emosional və intellektual gözləntilər yaratmağa, cinayəti araşdırmağın özünəməxsus üsulunu tapmağa imkan verəcək.

Yazıçı istintaqla bağlı faktları ört-basdır etməyə çalışmır, eyni zamanda, oxucunu nəinki müəmmalı cinayət və ya gözlənilməz ittiham (şübhəlinin günahsız olduğu ortaya çıxır) mövzusu ilə təəccübləndirməyə çalışır.

E.Po detektiv əsərlərində insanı gözləyən daimi təhlükəyə - ilk növbədə, mürəkkəb, qəddar, qeyri-kamil ətraf aləmin hüdudları daxilində mənəvi hidayətin, rəğbətin, mərhəmətin itirilməsinə işarə edirdi.

E.Po yaradıcılığının müasir tədqiqatçıları qəhrəman-detektivin gərgin daxili hərəkətləri hüdudlarında intellektin xüsusi rolunu vurğulamağa çalışırlar. L. Duçenko "Bədii mətnin temporal-povest strukturunun janr-lingvistik xüsusiyyətləri

(20-ci əsrin ingilisdilli detektiv nəsrə əsasında)” (2003) adlı namizədlik dissertasiyasında Şevalye Oqust Düpin olduğunu iddia edir [19].

Məşhur macar tədqiqatçısı Tibor Kesztheli də qədim Çin ədəbiyyatında oxşar xarakter tapıb, “Dünya ədəbiyyatında ilk böyük detektiv Oqust Düpin və ya Şerlok Holms deyil, Çinli hakim Di idi. Onun haqqında çoxlu hekayətlər yazılmışdır (bu tarixi şəxsiyyət, əsl adı Ti Zhen-çidir, eramızın 630-700-cü illərində yaşamışdır).

Alim çinli detektivin fəaliyyətinin iki müəyyənədicisi xüsusiyyətini müəyyən edir, o, həmişə hakim kimi çıxış edir, eyni zamanda üç-dörd cinayətin sirlərini də eyni vaxtda həll edir, çünki əslində Çin imperiyasında rayon hakimi məşğul olurdu [20].

Yu.Kovalev Ponun detektiv hekayələrinin pafosu üzərində düşünərək vurğulayır: “Etiraf etmək lazımdır ki, o, tək-cə sirləri açmaqda deyil. Tapmacanın parlaq həlli "izahedilməz" in anarxik dünyası üzərində qələbə çalan zehnin gözəlliyini və geniş imkanlarını nümayiş etdirir.

Ponun detektiv hekayələri zəkanın himnidir”. Tibor Keszthely hesab edir ki, sərgidə təqdim olunan tapmacadan biz detektivlə birlikdə “artıq baş vermiş hərəkətləri yenidən qurmaq üçün keçmişə, naməlumluğa gedirik.

Ona görə də detektivi keçmişin peyğəmbəri adlandırmaq olar” [6]. Bununla belə, yuxarıdakı təriflərlə razılaşmaq və əlavə etmək olar, E.Ponun hekayələri tək-cə zəkanın deyil, həm də ilhamın, gözəlliyin, mənəvi dəyərlərin, yəni onun estetik konsepsiyasının bütün komponentlərinin himnidir.

Bəli, detektiv, bəlkə də keçmişin peyğəmbəri, amma həmişə gələcəyin adına, çünki detektivin qələbələri və cinayətkarın məğlubiyyətləri, bəlkə də, yuxarıdan bir siqnaldır və təbii ki, bir fürsətdir [21].

Yeni əxlaqi seçimlə bağlı elə bir vəziyyət yaranır ki, cinayətkar daxili dramı yaşayaraq xatırlaya bilər, “Yer üzündə özünüz üçün xəzinə toplammayın, burada güvə və pas məhv olur, oğrular içəri girib oğurlayırlar.

Özünüz üçün göydə xəzinələr yığın, orada nə güvə, nə də pas məhv etməz, oğrular girib oğurlamaz” (Matta 6; 19-20). Yeni əxlaqi seçimin formalaşmasında utopik heç nə yoxdur, “Çünki xəzinəniz haradadırsa, ürəyiniz də orada olacaq” (Mat. 6:21) və bunun həyata keçirilməsi Allah və insanlarla qırılan əlaqəni yenidən bərpa edə bilər.

Rus ədəbiyyatında dini inancın dərinliyi, onun gözəlliyi və insani əlaqələri bərpa etmək və insanları birləşdirmək, nəsildən-nəslə sevgi və xeyirxahlığı ötürmək bacarığı F. M. Dostoyevskinin yaradıcılığında xüsusilə parlaq şəkildə əks olunub [22].

Berkli professoru Coan Delaney Qrossman özünün Edqar Allan Po Rusiyada, Əfsanə və Ədəbi Təsir (1998) kitabında qeyd edir: “Rus tənqidi üçün Po adı çox vaxt ədəbiyyatdakı digər hadisələri müəyyən etmək üçün başlanğıc nöqtəsi kimi xidmət edirdi.

Po kimi adlara münasibətindən asılı olaraq yeni cərəyan və ya müəllifə yer ayrılırdı. Hoffmann, Baudelaire, Nerval, daha sonra - Poe, Kipling, Stevenson, Jack London və ya - Poe, Jules Verne, H. J. Wells və Conan Doyle. Bəziləri Po-Dostoyevski xətti haqqında danışdılar”.

Bu xətt haqqında danışmağa F. M. Dostoyevski özü əsas verdi. 1861-ci ildə Edqar Şairin “Üç hekayəsi”nin nəşrinə yazdığı ön sözdə o, amerikalı yazıçının fantastik üsürlərinin spesifik xüsusiyyətini təhlil edir: “Edqar Şair yalnız qeyri-təbii hadisənin zahiri mümkünlüyünü etiraf edir (lakin onun mümkünlüyünü sübut edir. bəzən isə hadisə, bütün digər cəhətlərdən tamamilə reallığa uyğundur” [23].

Dostoyevski əsas diqqəti Ponun müstəsna reallığı əks etdirməsi, qəhrəmanları müstəsna xarici və ya psixoloji vəziyyətə salması, insan ruhunu heyretəməz bəsirət və sədaqətlə üzə çıxarması faktına yönəlmişdir. Rus yazıçısı Po digər yazıçılardan qəti şəkildə fərqləndirən bir xüsusiyyəti də qeyd etdi, yəni təsəvvürün gücü və qeyri-mümkün görünən hadisələri reallaşdıran detallar var.

Dostoyevski əmindir ki, bu xüsusiyyət itirilmiş məktub haqqında, Parisdə oranqutan tərəfindən törədilən qətl, tapılan xəzinə haqqında və başqa hekayələrdə var.

Rəyçinin mülahizələri belə bir nəticə ilə bitir ki, əgər E.Poda “bir qədər fantastiklik, o zaman hansısa material var, kaş mən bunu belə ifadə edə bilsəydim. Onun ən fantastik əsərlərində belə kifayət qədər amerikalı olduğu görünür” .

Əsərlərin milli xüsusiyyətlərinə daha dəqiq və bütöv baxmaq, sözsüz ki, E.Ponun ədəbi tənqidi əsərlərində təqdim olunan müəllif münasibətləri, prinsiplər kimi bütün yaradıcılığa da qiymət verir.

E.Ponun yaradıcılığının bilicisi və pərəstişkarı olan rus şairi A. Blok “Yazıçının ruhu” (1909) məqaləsində vurğulayırdı: “Yazıçı çoxillik bitkidir. Süsən və ya zanbaqda olduğu kimi, gövdə və yarpaqların böyüməsi kök yumrularının dövrü inkişafı ilə müşayiət olunur, buna görə də yazıçının ruhu dövrlərdə genişlənir və inkişaf edir və onun yaradıcılığı yalnız ruhun yeraltı böyüməsinin xarici nəticələridir ” (bizim kursiv - SP)” [1, s. . 369-370]. E. Po həmişə şeiri həyatın ən dərin və ilkin qüvvəsi kimi qiymətləndirmişdir.

Ona görə də yaradıcılığın ilk dövrünün poeziyanın sonsuz aləmində özünü dərk etmək cəhdləri ilə başlaması təəccüblü deyil. T.Kesteli müdrikcəsinə deyirdi: E.Ponun şeirləri və hekayələri sübut edir ki, o, “iki peqasidə eyni vaxtda zıplaya bilirdi, qorxunun, qaranlıq ehtirasların və kabuslu sirlərin qara kürəyində, o, arxaya doğru qaçan xəyali atın üstündə olduğu kimi inamla otururdu. arqumentləri saf məntiq, ağıl xilaskar işığına” [6].

Düzdür, vurğulamaq lazımdır ki, müəllif qorxu və ehtirasların Peqasusunu yəhərləyən ilk şəxs olub. Bunu belə əsərlər sübut edir, “MS. Şüşədə tapıldı” (“Şüşədən tapılan əlyazma”, 1833) “Bir Hans Pfaalın misilsiz macəraları” (“Hans Pfaalın fəvqəladə macərəsi”, 1835). "Berenica" ("Berenice", 1835) "Dörd heyvan bir yerdə" ("Dörd heyvan birdə", 1836), "Mistification" ("Mystification", 1837) "Ligeia" ("Ligeia", 1838) "William Wilson" ("William Wilson", 1839) “The Man That Was That Was Up” (“The Man Who Was Chopped to Pieces”, 1839) “The

Fall of the House of Usher” (“The Fall of the House of Usher”, 1839), “Eyros və Charmionun söhbəti” və s.

Bu əsərlərdə real və qeyri-mümkün qəribə şəkildə iç-içədir və bu xüsusiyyət (“arabesk”) qalıcı olur.

Əsərində psixoloji və mistik hekayələrlə yanaşı, müəllifin Kainatın maddi və mənəvi mahiyyətini ifadə etməyə çalışdığı “Evrika” (1848) fəlsəfi traktatı, “Mellonta Tauta” utopik hekayə-essesi (1848) görünür.

Bütün dünyanın rəngarəngliyinin əks olunması, eləcə də onda mürəkkəb harmoniya axtarışı amerikalı yazıçının dünyagörüşündə və qavrayışında qaçılmaz ziddiyyətləri əks etdirirdi.

“Marie Rocerin sirri” povestində deist ideyaların elementlərini nümayiş etdirir: “Mənim ruhumda fəvqəltəbii olana inam nədənsə kök salmadı.

Təbiət və onun Yaradanı eyni şey deyil və düşünən insanlar bununla mübahisə etməyəcəklər. Eyni dərəcədə mübahisəsizdir ki, birincini yaradan ikincilər, istəsələr, ona öz sözlərini diktə edə bilərlər.

“Ponun 19-cu əsrin birinci yarısında yaşaması ispan rəssamı Qoyanın 18-ci əsrin sonlarında yaşaması faktından heç də az heyrətəmiz deyil. Ponun əsərləri sanki bizim dövrümüzdə yaranıb, onun yaradıcılığının əhatə dairəsi o qədər genişdir ki, onu simvolizm deyilən şeyin banisi hesab etmək çətin ki, düzgün olsun [24].

“Bodler, Mallarm, Rossetti, Edqar Po poeziyasına təsir göstərərək, həm də 19-cu əsr ədəbiyyatının bir neçə geniş kanalı ilə bağlıdır”, - deyə A. Blok K. Balmontun tərcüməsində E. Ponun toplanmış əsərlərinin icmalında qeyd edir. 1906. Böyük romantiklə bağlı yazıçılar arasında Blok Jül Vernin, Uellsin və Dostoyevskinin adlarını çəkir [2].

Bir çox tədqiqatçılar dahi rus yazıçısının Edqar Allan Poya daimi marağı olduğunu qeyd edirdilər. Bəzi bədii üsullar, üslub xüsusiyyətləri görkəmli sənətkarların estetik yaxınlığına dəlalət edir.

Məsələn, E.Kiyko F.Dostoyevskinin “Gülməli adamın yuxusu” və “Mesmerik vəhy”, eləcə də “Qayalı dağların nağılı” əsərlərindəki personajların psixoloji durumlarının canlandırılması üslubunun oxşarlığına diqqət yetirir.

Karamazov qardaşlarının 9-cu fəslinin 11-ci kitabını xatırlayaraq, “Lənət olsun. İvan Fedoroviçin kabusu”, Kiyko E. Ponun “İzah edilməyən mələk” hekayəsində təqdim olunan fantastik elementlərin yaxınlığını göstərir [7]. F. Dostoyevski və E. Po detalların dəqiqliyinə, “detalların gücünə” xüsusi əhəmiyyət verirdilər [25].

Müasir reallığın faciəsini, natamamlığını üzə çıxaran hər iki yazıçı müxtəlif mövqelərə malik qəhrəmanlar arasında keçilməz divar çəkmir. Onlar həm də öz dövrünü qabaqlayan yaradıcı şəxsiyyətlər kimi seçilirlər.

"Novella" termini italyanca "novella" (xəbərlər) sözündəndir. Ədəbiyyat tarixində və nəzəriyyəsində o, povest sənətinin formalarından birini ifadə edir və beynəlxalq xarakter daşıyır.

Eyni zamanda, müxtəlif ölkələrdə bu janrın ekvivalent adları var:

- fransızca - konte, fable,
- alman - Şvank, Geschichte,
- ingilis - shot hekayə,
- rus - hekayə, nağıl.

"Novella" termini ilk dəfə İtaliyada hekayə sənətinin müəyyən bir janrını təyin etməyə başladı, burada artıq 13-cü əsrdə gündəlik həyatdan kiçik hekayələr var idi, bəzən kolleksiyalarda birləşdi. Və 14-cü əsrdə ədəbiyyatın bu janrı və onun konsepsiyası Boccaccio tərəfindən məşhur Dekameron də təsdiq edilmişdir.

Qısa hekayənin bir janr kimi ən erkən ifadələri Höteyə aiddir. O, “Alman səyahətçilərinin söhbətləri” əsərində romanın mahiyyəti ilə bağlı bir sıra iradları personajların ağızına qoyur. Bu qeydlərin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, romanda “gündəlik deyil, yeni” elementi olmalıdır, “bir qeyri-adi hadisə” olmalıdır.

Bu tərif son vaxtlara qədər bütün alman ədəbiyyatına böyük təsir göstərmişdir. Lehmanın 1919-cu ildə ali məktəb üçün yazdığı “Poetika”

dərslində Hötenin qısa hekayəyə verdiyi səciyyə tamamilə təkrarlanır. Baxmayaraq ki, bütün tədqiqatçılar bu şərhə razı deyillər.

Məsələn, M.Petrovski göstərir ki, fəvqəladə element bütün novellalara xasdır, xüsusən A.Çexovun povestləri, bir qayda olaraq, tamamilə adi hadisələrdən bəhs edir [26].

Qeyd edək ki, alman romantikləri qısa hekayənin nəzəriyyəsi və praktikasına çox diqqət yetirmişlər. Hötenin fikirlərini qismən inkişaf etdirən Şlegel yazırdı: “Qısa hekayə lətifədir, tanış olmayan hekayədir, yalnız özlüyündə maraqlıdır, elə ilk yarananda ironiya doğurur. Maraqlı olmalı olduğu üçün gözəl və ya cəlbedici məqamları özündə ehtiva edən və vəd edən forması olmalıdır.

Thicke Schlegel nəzəriyyəsini inkişaf etdirərək yazırdı: “Novella ən parlaq işıqda əhəmiyyətsiz və ya əhəmiyyətli bir hadisəni təqdim edir, bu, olduqca mümkün olsa da, təəccüblüdür, bəlkə də təkdir.

Hekayənin tamamilə gözlənilmədən və buna baxmayaraq, təbii olaraq xarakter və şəraitə uyğun cərəyan etdiyi bu dönüş, bu məqam oxucunun fantaziyasına daha güclü şəkildə həkk olunur, o zaman ki, hekayənin mövzusu, hətta möcüzəvi də, başqa şəraitdə də ola bilər.

Alman romantiklərinin bu fikirlərində biz qısa hekayənin ən yeni formalistik nəzəriyyələrinin doğulduğunu görürük.

Qısa hekayədə hekayət sənətini vurğulayan onun spesifik tərkibi tədqiqatların və son onilliklərin alman və rus alimlərinin (Herrigel, Eyxenbaum, Hirt, Şklovski, Vinqradov, Petrovski və s.) əsas müddəalarında təkrarlanır.

Pol Geise də “şahin nəzəriyyəsi” adlandırılan əsəri ilə romanın nəzəriyyəsinə böyük təsir göstərmişdir. Qeyz Bokaççionun şahin haqqında qısa hekayəsini təhlil edərək belə qənaətə gəlir ki, qısa hekayə üçün fəaliyyətin vəhdəti, vəziyyətin kəskinliyi və konturun aydınlığı (“kəskin siluet”) vacibdir. O hesab edirdi ki, povestdə “bir dairədə bir münaqişə olmalıdır”

Müasirliyin alman və rus formalist poetikası Geisenin fikirlərini davam etdirir. Məsələn, Leman hesab edirdi ki, qısa hekayə, romandan fərqli olaraq,

interstisial və paralel epizodlar istisna olmaqla, ciddi hərəkət birliyi ilə xarakterizə olunur [27].

Qısa hekayə janrı üçün əsas əlamət kimi eyni işarə Petrovski tərəfindən "Qısa hekayənin morfologiyası"nda və Eyxenbaum tərəfindən "O. Henri və qısa hekayənin nəzəriyyəsi"ndə fərqlənir. Hər iki tədqiqatçı hesab edir ki, novella qısa hekayədir, idrakın birliyi və davamlılığı üçün nəzərdə tutulmuşdur. Buna görə də qısa hekayə "xüsusi, özünəməxsus sıxılmış gərgin süjet tələb edir. Qapalı hekayənin saf forması bir hadisə haqqında hekayədir [28].

Buna uyğun olaraq həm qısa hekayənin kompozisiyası, həm də təqdimatı qurulmalıdır. Eyni zamanda, kompozisiyanın özəlliyi əsərin süjetindədir. Petrovski hesab edir ki, qısa hekayənin orta hissəsini hekayənin yüksək dərəcədə gərginliklə (süjet) danışdığı bir hadisə tutmalıdır. Bunun ardınca gərginlik həlli (decoupling) baş verir, burada kəskin son an var.

Eyxenbaum əsərin sonunda kiçik ölçülü və süjet vurğusunun birləşməsini nəzərdə tutan "Qısa hekayə" roman janrı üçün də eyni meyarları verir. Eichenbaum fikirlərini dəstəkləmək üçün Edqar Allan Ponun sözlərini sitat gətirir: "Effekt və ya təəssüratın vəhdəti ən böyük əhəmiyyət kəsb edən məqamdır" [29].

"Bacarıqlı bir rəssam bir hekayə qurdu. Əgər o, məsələni başa düşürsə, təsvir olunan hadisələri tənzimləmək üçün beynini sındırmayacaq, ancaq bir mərkəzi effekti diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra o, belə hadisələri icad edir və ya bu əvvəlcədən düşünülmüş effekti üzə çıxarmağa ən yaxşı kömək edə biləcək epizodları birləşdirir".

Povest bir janr kimi burjua ədəbiyyatında yaranır və yüksələn burjuaziyanın feodal quruluşu və ideologiyası ilə mübarizəsinin ifadəsi kimi inkişaf edir [30].

Məsələn, fransız nağılı, alman şvankı, 13-14-cü əsrlərə aid italyan novellası - reallığa yeni münasibət bildiren kiçik povest əsərləri bunlardır. Bu əsərlərdə feodal dövrünün monastır ordenləri, cəngavərlik, ruhanilərin "bekarlığı" və s. kimi hadisələri ələ salır.

İtalyan ədəbiyyatında Boccaccio yüksələn burjuaziyanın ideyalarının sözcüsü oldu. Adsız fablioları topladı, məzmununu dərinləşdirdi və genişləndirdi. Onun hekayələrində feodal orta əsr yaradıcılığı ilə müqayisədə həyata fərqli münasibət var, yer üzünə məhəbbət, sağlam şənlik, insan taleyinin təlatümlərində konkret halları nəzərə almaq zərurətinin dərk edilməsi və insanın gücünə ümid. Şəxs. Boccaccio şəhvətli şən sevgini oxuyur, kilsə ritual dinini ələ salır, rahibləri və kahinləri şarlatanlar kimi təsvir edir.

Onun hekayələrinin əksəriyyəti taleyin münaqişəsi, kor şans və təşəbbüskar bacarıqlı şəxsiyyət üzərində qurulub. Boccaccio personajların personajlarını dərinlən inkişaf etdirir, lakin onun diqqəti onların təcrübələrinə deyil, onları hərəkətdə göstərməyə yönəlib [31].

Münaqişə sürətlə, ardıcıl olaraq, aydın ifadə olunmuş bir etirazla inkişaf edir. Boccaccionun italyan və dünya ədəbiyyatına təsiri çox böyük idi. 14-16-cı əsrlərin italyan hekayəsi onun təqlidi işarəsi altında inkişaf edir.

İngilis ədəbiyyatında Çauser roman janrının ən görkəmli nümayəndəsi hesab olunur. Onun "Kenterberi nağılları" ("Şimali Dekameron") əsərində feodalların və rahiblərin portretləri karikaturaya çevrilir. Necə ki, "Dekameron"da reallığa rəasional münasibət açıqlanır.

Fransada Boccaccio ənənəsi Antuan de la Sallenin "Cent nouvelles" əsəri ilə davam etdirilir. Həmçinin Marqarita Navarskayanın 1559-cu ildə yazdığı "Heptameron"un həssas və ibrətəməz məzmunlu nəzakətli qısa hekayələr toplusudur.

Kapitalizmin inkişafı prosesində sinfi mübarizə şəraitində dəyişiklik baş verdi ki, bu da povestlərin məzmunu və formasında dərin fərqləri müəyyənləşdirdi [33].

Məsələn, İtaliyada Boccaccio-nun sosial aktual hekayəsi 16-17-ci əsrlərə aid saray hekayəsi ilə əvəz olundu. 19-cu əsrin əvvəllərindəki alman qısa hekayəsi istehzalı fantaziyanı, gözəl başqa bir dünyaya daxil olmaq istəyini, zamanın istehzalı yerdəyişməsini (Tick, von Arnim, Hoffmanın işi) ifadə edir.

Dünya ədəbiyyatı tarixində novellanın misilsiz ustası fransız yazıçısı Gi de Mopassandır. Onun romanları da, Bokaççionun romanları kimi, insanın taleyində baş verən qəzaların obrazı üzərində qurulsada, ən dərin bədbinliklə doludur. Mopassan hekayələrinin əksəriyyətinin finalı ümitsiz ümitsizlikdir.

19-cu əsrin birinci yarısında qısa hekayə Amerikada kifayət qədər geniş yayılmış janr forması idi.

Əsasən məşhur jurnallarda çap olunan romanlar ən yaxşı Amerika yazıçılarının ən xarakterik əsərlərindən bəzilərinin ictimaiyyət tərəfindən bəyənilməsi üçün vasitə idi. Qısa əyləncəli hekayə forması Amerika ədəbiyyatı üçün xarakterik hala gəldi.

Amerika qısa hekayələrinin misilsiz ustası Edqar Allan Po da bu janrda işləyirdi [30].

1819-cu ildən, U.İrvinq “Eskizlər kitabı” silsilə hekayələrini nəşr etdirdiyi vaxtdan F.Kuperdən başqa bütün Amerika romantizm nasirlərinin yaradıcılığında qısa hekayələr mühüm yer tutur.

Qısa hekayə, aydın janr nəzəriyyəsi olmasada, kütləvi jurnal janrına çevrilir. Bu janrda işləməyə çalışan bir çox müəllif "romanla qısa hekayə arasında səhifələrin sayından başqa heç bir fərqin olmadığından çətinliklə şübhələnirdilər"

Edqar Allan Po bu vəziyyəti düzəltməyi öz vəzifəsi etdi. Onun ləyaqəti ondan ibarətdir ki, o, qısa hekayə janrına tamlıq verib, aydın və dəqiq nəzəriyyə yaratmış, bu gün Amerika romantik romanının tərifində vacib hesab etdiyimiz xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmişdir.

A. Zverevin fikrincə, “bu, təcrübəli və tələbkar avropalı oxucunun şüurunda dünya şöhrəti qazanmış və gənc Amerika ədəbiyyatı üçün “vətəndaşlıq hüququ” qazanmış ilk Amerika yazıçısıdır”.

NƏTİCƏ

E. Po janr nəzəriyyəsini 19-cu əsrin 40-cı illərində Hotorn haqqında dərc olunmuş üç tənqidi məqaləsində və 1846-cı ildə “Yaradıcılıq fəlsəfəsi” məqaləsində açıqlamışdır.

Po hesab edirdi ki, qısa hekayədə əsas şey oxucuda güclü emosional təəssürat yaratmaqdır. “Bunun üçün əsas prinsip əsərin kompozisiyasının düzgün qurulması və əsas effektin yaradılmasına ən yaxşı şəkildə xidmət edəcək bədii vasitələrin seçilməsi idi”.

Oxucu Ponun şüurunda yaranan bu emosional sarsıntıyı “totallıq effekti” adlandırırdı. Ponun fikrincə, onun hücumu hekayənin kulminasiya nöqtəsi ilə üst-üstə düşməlidir. Məhz buna görə də onun əsərlərinin gözlənilməz dramatik şəkildə ifşası oxucuların şüurunda silinməz emosional təəssürat yaratdı.

Eyni zamanda, müəllifin əsas məqsədi mümkün olan maksimum emosional təsirdir. E.Po həmçinin hesab edirdi ki, bütün əsərdə birbaşa və ya dolayısı ilə nəzərdə tutulan məqsədə gətirib çıxarmayan bir söz də olmamalıdır.

Yalnız povestin bütün təfərrüatlarını toplayıb əlaqələndirməklə, oxucu əsas müəllifin niyyətini ehtiva edən yekun birliyə gəlir ki, bu da müəllifin hekayə qurması üçün başlanğıc nöqtəsi olmuşdur.

E.Ponun bir çox əsərlərində kulminasiya nöqtəsi hekayəni tamamlayır. Yazıçı bunu onunla izah edir ki, əldə edilmiş təəssürat vəhdəti oxucunun yaddaşına ən yüksək notda həkk olunmalıdır.

Eyni zamanda, hərəkətin başlanğıcı və inkişafı təfərrüatlarla zəngindir, denoment son dərəcə ixtisarla yazılır. Ponun qısa hekayələrindəki son səhnələr adətən gərginliyin artmasına töhfə verən sürətlənmiş templə açılır və finalda təəssüratı gücləndirən emosional partlayış olur.

19-cu əsr Amerika ədəbiyyatından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, Amerika povestlərinin inkişafının ilkin mərhələsində o dövrün xeyli sayda hekayələri imitasiya xarakteri daşıyırdı. Üstəlik, bəzi Avropa jurnallarının dərc etdiyi qorxu hekayələri də örnək oldu. Bu hekayələr kabuslarla, dəhşətli sirlərlə,

fantaziyalarla dolu idi. Lakin bu əsərlər praktiki olaraq janr xüsusiyyətlərinə uyğun gəlmirdi. Və bu məqamda əslində təkcə Amerika Birləşmiş Ştatlarının ilk yazıçısı deyil, həm də Avropa ədəbiyyatına ciddi təsir göstərmiş yazıçı olan Edqar Allan Ponun (1809-1849) simasında bir dahi şəxsiyyət peyda olur. Onun adı Amerikanın əsərlərində yaşadığı ilk müəlliflər sırasındadır. Böyük ingilis-amerikan şairi və tənqidçisi T.S.Eliot bu haqda demişdir: “hər bir insan üçün xəyallar dünyasını onun yaşadığı dünya müəyyən edir”.

Çoxmilyonlu auditoriyası ilə detektiv ən çox axtarılan janrlardan biridir. Ədəbiyyatın öyrənilməsi perspektivi dəyişdikdə ona elmi maraq yarandı. Klassik sənətə müxalif kimi görünən kütləvi mədəniyyətin populyarlaşması sonuncunun geniş şəkildə əkilməsinə etirazdan qaynaqlanır və bir növ “itaətsizlik bayramı” idi.

Ədəbi yaradıcılıq sferalarının genişlənməsi yeni hadisələrin öyrənilməsi zərurətinə səbəb oldu. Diqqətin kütləvi mədəniyyətə yönəlməsi ilə əlaqədar tədqiqat üçün ən məhsuldar məqamlardan biri də detektiv poetikasındır.

Klassik ədəbiyyat əxlaqi ziddiyyətlərin kəskinləşməsi, onların problemləşdirilməsi və həlli üçün məkan yaratmışdır. Detektiv ədəbiyyat oyunun başlanğıcına müraciət edir, “başqa janrlarda olan əsərlərin ödəyə bilmədiyi xüsusi intellektual tələbatın ödənilməsinə” yönəlmiş yeni tipli rəvayətin təqdimatına həsr olunur.

1841-ci il aprelin 20-də Edqar Allan Ponun ədəbiyyatda detektiv janrının “ilk əlaməti” sayılan “Morq küçəsində qətl” hekayəsi işıq üzü görür. O vaxtdan bəri oxucuların inanılmaz məhəbbətini qazanan detektiv hekayə bu gün də ən çox axtarılan janrlardan biri olaraq qalır.

Po hekayələrindən qısa müddət sonra detektiv janrı İngiltərədə populyarlıq qazanmışdır. Bu, tez-tez “İngilis detektivinin babası” adlandırılan Wilkie Collins-in romanlarının buraxılması ilə asanlaşdırıldı - “Ağ paltarlı qadın” və “Ay daşı”. 19-cu və 20-ci əsrin sonlarında İngiltərə indi də klassik detektivin ən məşhur müəllifləri olan Artur Konan Doyl və Aqata Kristinin əsərləri sayəsində detektiv janrının “paytaxtı” mövqeyini möhkəmləndirdi.

E.Ponun yaradıcılıq irsi müxtəlif ədəbi janrların inkişafı üçün münbit zəmin olmuşdur. Onlardan biri klassik süjetləri yazıçının məntiqi romanlarına ("Qızıl böcək", "Morq küçəsində qətl", "Mari Rocerin sirri", "Oğurlanmış məktub") gedib çıxan detektiv hekayəsidir. Po özü detektiv hekayələrinə nisbətər kimi istinad edirdi, bu termin Webster lüğətinə görə "dəqiq düşünmə prosesi", "bir həll tapmaq cəhdində deduksiya, induksiya və hər ikisinin birləşməsindən istifadə" mənasını verir.

İntellektin fəaliyyəti bu qısa hekayələrin mövzudur və onların hekayə modeli təfəkkür prosesinin prinsiplərinin və məntiqinin ətraflı təsviri ilə təqdim olunur.

İngilis detektivindəki başqa bir xətt Gilbert Keith Chesterton tərəfindən müəyyən edildi. Onun detektiv hekayələrinin müstəntiqi katolik keşişi, məqsədi cinayətkarı ifşa etmək deyil, onu düz yola salmaq idi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Edqar Allan Po-seçilmiş əsərləri.
2. Edqar Allan Po-Morq küçəsində qətl
3. İngilis ədəbiyyatı anatologiyası Şərqi-Qərbi nəşriyyatı iki cildə.

İngilis dilində

4. Kennedy J.G. Poe. Death and the Life of Writing. L., 1987.
5. Levi St. Armand B. Usher Unveiled: Poe and the Metaphysics of Gnosticism//Poe Studies 1 June 1972.
6. Poe E.A. The Short Fiction of Edgar Allan Poe. An Annotated Edition by St. and S. Levine. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, Inc.,1976.
7. Allen, Hervey (1927). "Introduction". *The Works of Edgar Allan Poe*. New York: P. F. Collier & Son.
8. Benitez, R, Michael (15 Eylül 1996). "Poe's Death Is Rewritten as Case of Rabies, Not Telltale Alcohol". *New York Times*. Temel alınan kaynak: "A 39-year-old man with mental status change". *Maryland Medical Journal*. Cilt 45. 1996. ss. 765-769.
9. Benton, Richard P. (1987). "Poe's Literary Labors and Rewards". Fisher, Benjamin Franklin IV (Ed.). *Myths and Reality: The Mysterious Mr. Poe*. Baltimore: The Edgar Allan Poe Society. ss. 1-25. ISBN 978-0-9616449-1-8.
10. Bramsback, Birgit (1970). "The Final Illness and Death of Edgar Allan Poe: An Attempt at Reassessment". *Studia Neophilologica*. Cilt XLII. University of Uppsala. s. 40. doi:10.1080/00393277008587456.
11. BronxHistoricalSociety.org (2007). "Edgar Allan Poe Cottage". 11 Ekim 2007 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 26 Mayıs 2017.
12. Canada, Mark, ed. (1997). "Edgar Allan Poe Chronology". *Canada's America*. 14 Nisan 2015 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 3 Haziran 2007.
13. Cappi, Alberto (1994). "Edgar Allan Poe's Physical Cosmology". *Quarterly Journal of the Royal Astronomical Society*. Cilt 35. ss. 177-192. Bibcode:1994QJRAS..35..177C.

14. Carlson, Eric Walter (1996). *A Companion to Poe Studies*. Westport, CT: Greenwood Press. ISBN 978-0-313-26506-8.
15. Cornelius, Kay (2002). "Biography of Edgar Allan Poe". Harold Bloom (Ed.). *Bloom's BioCritiques: Edgar Allan Poe*. Philadelphia, PA: Chelsea House Publishers. ISBN 978-0-7910-6173-2.
16. Costa Bloomfield, Shelley (2007). *The Everything Guide to Edgar Allan Poe Book: The Life, Times, and Work of a tormented genius*. Avon, Massachusetts: Adams Media. ISBN 978-1-59869-527-4.
17. CrimeLibrary.com (2008). "Death Suspicion Cholera". 4 Kasım 2013 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 9 Mayıs 2008.
18. Fisher, Benjamin Franklin IV (1993). "Poe's 'Metzengerstein': Not a Hoax (1971)". On Poe: The Best from American Literature. Durham, NC: Duke University Press. ss. 142-149. ISBN 978-0-8223-1311-3.
19. Frank, Frederick S.; Magistrale, Anthony (1997). *The Poe Encyclopedia*. Westport, CT: Greenwood Press. ISBN 978-0-313-27768-9.
20. Friedman, William F. (1993). "Edgar Allan Poe, Cryptographer (1936)". On Poe: The Best from American Literature. Durham, NC: Duke University Press. ss. 40-54. ISBN 978-0-8223-1311-3.
21. Gargano, James W. (1967). "The Question of Poe's Narrators". Regan, Robert (Ed.). *Poe: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. s. 165. ISBN 978-0-13-684963-6.
22. Grayson, Eric (2005). "Weird Science, Weirder Unity: Phrenology and Physiognomy in Edgar Allan Poe". *Mode 1*. ss. 56-77.
23. Harner, Gary Wayne (1990). "Edgar Allan Poe in France: Baudelaire's Labor of Love". Fisher, Benjamin Franklin IV (Ed.). *Poe and His Times: The Artist and His Milieu*. Baltimore: The Edgar Allan Poe Society. ISBN 978-0-9616449-2-5.
24. Harrison, Edward (1987). *Darkness at Night: A*
25. Harrison, Edward (1987). *Darkness at Night: A Riddle of the Universe*. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 978-0-674-19270-6.

26. Hayes, Kevin J. (2002). *The Cambridge Companion to Edgar Allan Poe*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-79326-1.
27. Hecker, William J. (2005). *Private Perry and Mister Poe: The West Point Poems*. Baton Rouge, LA: Louisiana State University Press. ISBN 978-0-8071-3054-4.
28. Hoffman, Daniel (1998) [1972]. *Poe Poe Poe Poe Poe Poe Poe*. Baton Rouge: Louisiana State University Press. ISBN 978-0-8071-2321-8.
29. Hungerford, Edward (1930). "Poe and Phrenology". *American Literature*. Cilt 1. ss. 209-231. doi:10.2307/2920231.
30. Huxley, Aldous (1967). "Vulgarity in Literature". Regan, Robert (Ed.). *Poe: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. s. 32. ISBN 978-0-13-684963-6.
31. Jannaccone, Pasquale (çeviri: Peter Mitilineos) (1974). "The Aesthetics of Edgar Poe". *Poe Studies*. 7 (1). doi:10.1111/j.1754-6095.1974.tb00224.x.
32. Kagle, Steven E. (1990). "The Corpse Within Us". Fisher, Benjamin Franklin IV (Ed.). *Poe and His Times: The Artist and His Milieu*. Baltimore: The Edgar Allan Poe Society. ISBN 978-0-9616449-2-5.
33. Kennedy, J. Gerald (1987). *Poe, Death, and the Life of Writing*. New Haven: Yale University Press. ISBN 978-0-300-03773-9.
34. Koster, Donald N. (2002). "Influences of Transcendentalism on American Life and Literature". Galens, David (Ed.). *Literary Movements for Students Vol. 1*. Detroit: Thompson Gale.
35. Krutch, Joseph Wood (1926). *Edgar Allan Poe: A Study in Genius*. New York: Alfred A. Knopf. (1992 baskısı: ISBN 978-0-7812-6835-6)
36. Lewis, Paul (Mart 2011). "Quoth the detective: Edgar Allan Poe's case against the Boston literati". *boston.com*. Globe Newspaper Company. 3 Haziran 2013 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 9 Nisan 2013.
37. Ljunquist, Kent (2002). "The poet as critic". Hayes, Kevin J. (Ed.). *The Cambridge Companion to Edgar Allan Poe*. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 7-20. ISBN 978-0-521-79727-6.

38. *Maslin, Janet (Haziran 2006). "The Poe Shadow". New York Times. Erişim tarihi: 13 Ekim 2007.*
39. *Meyers, Jeffrey (1992). Edgar Allan Poe: His Life and Legacy. New York: Cooper Square Press. ISBN 978-0-8154-1038-6.*
40. *Neimeyer, Mark (2002). "Poe and Popular Culture". Hayes, Kevin J. (Ed.). The Cambridge Companion to Edgar Allan Poe. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 205-224. ISBN 978-0-521-79727-6.*
41. *Nelson, Randy F. (1981). The Almanac of American Letters. Los Altos, CA: William Kaufmann, Inc. ISBN 978-0-86576-008-0.*
42. *New York Daily News (Aralık 2009). "Edgar Allan Poe's first book from 1827 sells for \$662,500; record price for American literature". 28 Mayıs 2015 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 24 Aralık 2009.*
43. *New York Times (Mayıs 1894). "Emerson's Estimate of Poe". The New York Times. Erişim tarihi: 2 Mart 2008.*
44. *Ostram, John Ward (1987). "Poe's Literary Labors and Rewards". Fisher, Benjamin Franklin IV (Ed.). Myths and Reality: The Mysterious Mr. Poe. Baltimore: The Edgar Allan Poe Society. ss. 37-47. ISBN 978-0-9616449-1-8. 21 Aralık 2015 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 26 Mayıs 2017.*
45. *Poe, Edgar Allan (Kasım 1847). "Tale-Writing—Nathaniel Hawthorne". Godey's Ladies Book. ss. 252-256. Erişim tarihi: 24 Mart 2007.*
46. *PoeMuseum.org (2006). "Celebrate Edgar Allan Poe's 197th Birthday at the Poe museum". 5 Ocak 2009 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 18 Mayıs 2017.*
47. *Quinn, Arthur Hobson (1998). Edgar Allan Poe: A Critical Biography. Baltimore: Johns Hopkins University Press. ISBN 978-0-8018-5730-0.*
48. *Rombeck, Terry (Ocak 2005). "Poe's little-known science book reprinted". Lawrence Journal-World & News.*
49. *Rosenheim, Shawn James (1997). The Cryptographic Imagination: Secret Writing from Edgar Poe to the Internet. Baltimore: Johns Hopkins University Press. ISBN 978-0-8018-5332-6.*

50. Royot, Daniel (2002). "Poe's Humor". Hayes, Kevin J. (Ed.). *The Cambridge Companion to Edgar Allan Poe*. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 57-71. ISBN 978-0-521-79326-1.
51. Schroth, Raymond A. (2008). *Fordham: A History and Memoir*. New York: Fordham University Press.
52. Silverman, Kenneth (1991). Edgar A. Poe: Mournful and Never-Ending Remembrance. New York: Harper Perennial. ISBN 978-0-06-092331-0.
53. Smoot, George; Davidson, Keay (1994). *Wrinkles in Time (Reprint bas.)*. New York: Harper Perennial. ISBN 978-0-380-72044-6.
54. Sova, Dawn B. (2001). *Edgar Allan Poe A to Z: The Essential Reference to His Life and Work*. New York: Checkmark Books. ISBN 978-0-8160-4161-9.
55. Stableford, Brian (2003). "Science fiction before the genre". James, Edward; Mendlesohn, Farah (Ed.). *The Cambridge Companion to Science Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 15-31. ISBN 978-0-521-01657-5.
56. Tresch, John (2002). "Extra! Extra! Poe invents science fiction". Hayes, Kevin J. (Ed.). *The Cambridge Companion to Edgar Allan Poe*. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 113-132. ISBN 978-0-521-79326-1.
57. Walsh, John Evangelist (2000) [1968]. *Poe the Detective: The Curious Circumstances behind 'The Mystery of Marie Roget'*. New York: St. Martins Minotaur. ISBN 978-0-8135-0567-1.
58. Weekes, Karen (2002). "Poe's feminine ideal". Hayes, Kevin J. (Ed.). *The Cambridge Companion to Edgar Allan Poe*. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 148-162. ISBN 978-0-521-79326-1.
59. Whalen, Terance (2001). "Poe and the American Publishing Industry". Kennedy, J. Gerald (Ed.). *A Historical Guide to Edgar Allan Poe*. New York: Oxford University Press. ss. 63-94. ISBN 978-0-19-512150-6.
60. Wilbur, Richard (1967). "The House of Poe". Regan, Robert (Ed.). *Poe: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. s. 99. ISBN 978-0-13-684963-6.

61. Zimmerman, Brett (2005). *Edgar Allan Poe: Rhetoric and Style*. Montreal: McGill-Queen's University Press. ISBN 0-7735-2899-7.

Rus dilində

62. Антипенко А.Л. Проза Эдгара По в контексте традиционной мистики. Автореф. дис. канд. филол. наук. М.: Литературный ин-т, 1995.
63. Ковалев Ю.В. Эдгар Аллан По. Л.: Художественная литература, 1984.
64. Гроссман Д.Д. Эдгар Аллан По в России: Легенда и литературное влияние. Санкт-Петербург, 1998
65. Ковалев Ю.В. Эдгар Аллан По. Новеллист и поэт: монография. Ленинград, 1984.
66. По Э.А. Полное собрание рассказов. Ред. Е.А. Елистратова. Москва, 1970.
67. По Э.А. Стихотворения. Рассказы. Эссе. Пер. с английского. Москва, 1999.
68. Э. По Стихотворения. Проза / Э. По. – М., 1976
69. Э. По Избранное / Э. По. – М., 1984.
70. Головин Е. В. Лавкрафт — исследователь аутсайда. URL: <http://www.lovecraft.ru/author/articles/outside.html>
71. Ковалев Ю.В. Эдгар Аллан По. Новеллист и поэт: монография. Л., 1984.
72. Лао Цзы. Дао дэ цзин. СПб., 1999.
73. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии. М., 1993.
74. По Э.А. Избранное: в 2 т. М., 1996. Т. 2.
75. По Э.А. Полное собрание рассказов. М., 1970.
76. Cappi A. Edgar Allan Poe's Physical Cosmology // *Quarterly Journal of the Royal Astronomical Society*. 1994. Vol. 35. P. 177—192. URL: adsabs.harvard.edu/abs/1994QJRAS..35..177C.
77. Аллен Г. Эдгар По. М., 1984. С. 30.
78. См.: Didier E. *The Life and Works of Edgar Allan Poe*. N. Y., 1877.
79. Достоевский Ф. М. Кроткая : фантаст, рассказ / Ф. М. Достоевский // Поли. собр. соч.: в 30 т. Л., 1982. - Т. 24. - С. 5-35.
80. Отрадин В. Черный кот / В. Отрадин // Стихотворения. СПб., 1890.-С. 56-67.

81. По Э. А. Рассказы / Э. А. По. Архангельск : Сев.-Зап. кн. изд-во, 1981.-573 с.
82. По Э. Американский искатель кладов // Библиотека для чтения. — 1848. Т. 89. - Отд. VII. - С. 186-208.
83. По Э. Бочка амонтильядо // Еженедельное новое время. 1880. -Т. VI. - № 73. - Стб. 494-502.
84. По Э. Бочка амонтильядо // Пчелка. 1882. - № 24. - С.2-4.
85. По Э. Бочка амонтильядо // Русское богатство. — 1880. № 5. - С.7.23.
86. По Э. Бочка вина // Иллюстрированный мир. — 1883. № 41. - С. 11-12.
87. По Э. Голландский воздухоплаватель // Отечественные записки. -1853.-№ 11.- Отд. VII.-С. 1-16.
88. По Э. Двойное убийство в улице Морг. Золотой жук // Дело. -1874. -№ 4. -С. 285-320.
89. По Э. Загадочное убийство // Сын Отечества. 1857. - № 11. — С. 250-254 ; № 12. - С. 271-275.
90. По Э. Золотой жук / Э. По. — М. : Народная библиотека, 1883.56 с.
91. По Э. Золотой жук // Журнал для чтения воспитанникам военно-учебных заведений. 1848. - Т. 74. - № 295. - С. 231-257 ; № 296. - С. 346371.